وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَآ اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا

۽ جيڪڏهن اسان انهن جي طرف ملائڪ لاهيون ها ۽ مردا ساڻن ڳالهائڻ لڳن ها ۽ اسان هر شيءِ انهن

عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَّا كَانُوْا لِيُؤْمِنُوْٓا اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ

جي آڏو ڪٺي ڪريون ها تڏهن به اهي ايمان آڻڻ وارا نه ها ف٢٢٤ مگر هيءَ ته خدا گهري ها ف٢٢٥

وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُوْنَ ﴿١١١﴾ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا

پر انهن مان گهڻا صفا جاهل آهن. ف٢٢٦ ۽ اهڙيءَ طرح اسان هر نبي جي واسطي دشمن ڪيا آهن

شَيٰطِيْنَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوْحِيْ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ

ماڻهن ۽ جنن جي قسمن مان شيطان جو انهن مان هڪڙو ٻئي تي مخفي طرح ٺهيل ٺاهيل بناوٽي ڳالهيون

الْقَوْلِ غُرُوْرًا ؕ وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوْهُ فَذَرْهُمْ وَمَا

ف٢٢٧ ڏوکي جي واسطي ۽ توهان جو رب چاهي ها ته اهي ائين نه ڪن ها ف٢٢٨ پوءِ انهن کي سندن بناوٽن

يَفْتَرُوْنَ ﴿١١٢﴾ وَلِتَصْغٰٓى اِلَيْهِ اَفْـِٕدَةُ الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ

تي ڇڏي ڏي. ف٢٢٩ ۽ هن لاءِ ته ان ف٢٣٠ جي طرف انهن جون دليون جهڪن جن جو آخرت تي ايمان

بِالْاٰخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوْا مَا هُمْ مُّقْتَرِفُوْنَ ﴿١١٣﴾ اَفَغَيْرَ

نه آهي ۽ هن لاءِ ته ان کي پسند ڪن ۽ گناهه ڪمائن جيڪي گناهه انهن کي ڪرڻا آهن. پوءِ ڇا مان الله

اللّٰهِ اَبْتَغِيْ حَكَمًا وَّهُوَ الَّذِيْٓ اَنْزَلَ اِلَيْكُمُ الْكِتٰبَ مُفَصَّلًا ؕ

کان سواءِ ڪنهن ٻئي جو فيصلو طلب ڪيان حالانڪ اهو ئي آهي جنهن توهان جي طرف تفصيلوار ڪتاب لاٿو ف٢٣١

وَالَّذِيْنَ اٰتَيْنٰهُمُ الْكِتٰبَ يَعْلَمُوْنَ اَنَّهٗ مُنَزَّلٌ مِّنْ رَّبِّكَ

جن کي اسان ڪتاب ڏنو اهي ڄاڻن ٿا ته هي تنهنجي رب جي طرف کان سچو نازل ٿيل

بِالْحَقِّ فَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِيْنَ ﴿١١٤﴾ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ

آهي ف٢٣٢ پوءِ اي ٻڌندڙ تون هرگز شڪ ڪندڙن مان نه ٿيءُ. ۽ پوري آهي تنهنجي رب جي ڳالهه سچ ۽

صِدْقًا وَّعَدْلًا ؕ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمٰتِهٖ ۚ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ﴿١١٥﴾ وَاِنْ

انصاف ۾ ان جي ڳالهين کي ڪو مٽائڻ وارو ڪونهي ف٢٣٣ ۽ اهو ئي آهي ٻڌندڙ ڄاڻندڙ. ۽ اي ٻڌندڙ

تُطِعْ اَكْثَرَ مَنْ فِي الْاَرْضِ يُضِلُّوْكَ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ؕ اِنْ

زمين ۾ گهڻا اهي آهن جن جي چوڻ تي جيڪڏهن تون هلين ته توکي الله جي راهه کان ٿڪائي ڇڏين، اهي

ف٢٢٣ شان نزول:- ابن جرير جو قول آهي ته هيءَ آيت ٺٺولي ڪرڻ وارن قريشن جي حق ۾ نازل ٿي. انهن محبوب پاڪ صاحب لولاڪ سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن کي چيو هو ته اي محمد (صلی الله تعالیٰ عليه وسلم)! توهان اسان جي مُئلن کي اٿاريو، اسان انهن کان معلوم ڪريون ته توهان جيڪي فرمايو ٿا، سو حق آهي يا نه، ۽ اسان کي ملائڪ ڏيکاريو، جيڪي توهان جي رسول هجڻ جي شاهدي ڏين يا الله کي ۽ ملائڪن کي اسان جي سامهون آڻيو. ان جي جواب ۾ هيءَ آيت ڪريمه نازل ٿي.

ف٢٢٤ اهي بدبخت آهن.

ف٢٢٥ ان جي جيڪا مشيت هوندي آهي، اهو ئي ٿيندو آهي. جيڪي ان جي علم ۾ نيڪ بخت آهن، اهي ايمان سان مشرف ٿين ٿا.

ف٢٢٦ نٿا ڄاڻن ته اهي ماڻهو اهي سڀ نشانيون بلڪ ان کان زياده ڏسي به ايمان آڻڻ وارا نه آهن. (جمل ۽ مدارڪ)

ف٢٢٧ يعني اغوا ڪرڻ جي لاءِ وسوسي ۽ فريب جون ڳالهيون.

ف٢٢٨ پر الله تعالیٰ پنهنجي ٻانهن مان جنهن کي چاهيندو آهي، ان کي امتحان ۾ وجهندو آهي ته جيئن ان جي محنت تي صبر سان رهڻ ظاهر ٿي وڃي ته اهو گهڻي ثواب حاصل ڪرڻ وارو آهي.

ف٢٢٩ الله انهن کي بدلو ڏيندو، ۽ خوار ڪندو ۽ توهان جي مدد فرمائيندو.

ف٢٣٠ هٿرادو ڳالهه.

ف٢٣١ يعني قرآن شريف، جنهن ۾ امر ۽ نهي، واعدا وعيد، حق ۽ باطل جو فيصلو، منهنجي سچائيءَ جي شاهدي ۽ توهان جي بهتان جو بيان آهي.

شان نزول:- حضور پُر نور محبوب سرور ڪونين صلی الله عليه وآله وسلم جن کي مُشرڪ چوندا هئا ته توهان اسان جي ۽ پنهنجي وچ ۾ هڪ حڪم مقرر ڪريو. انهن جي جواب ۾ هيءَ آيت نازل ٿي.

ف٢٣٢ ڇو ته انهن وٽ ان جا دليل آهن.

ف٢٣٣ نه ڪو ان جي قضا جي تبديل ڪرڻ وارو آهي نه حڪم جي رد ڪرڻ وارو ۽ نه ان جو واعدو خلاف ٿي سگهي ٿو.

ڪن مفسرن فرمايو ته جڏهن ڪلام پورو هجي ته پوءِ اهو نقص ۽ تبديليءَ جي قابل نه آهي ۽ اهو قيامت تائين تحريف ۽ تبديليءَ کان محفوظ آهي. ڪي مفسر فرمائن ٿا ته معنيٰ هيءَ آهي ته ڪنهن جي قدرت نه آهي جو قرآن پاڪ ۾ ڦيرڦار ڪري سگهي. ڇو ته الله تعالیٰ ان جي حفاظت جو ضامن آهي (تفسير ابوالسعود).

يَتَّبِعُوْنَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُوْنَ (١١٦) اِنَّ رَبَّكَ هُوَ
فقط گمان جي پٺيان آهن ف٢٣٤ ۽ فقط اٽڪل ۽ ڏڪن کان ڪم وٺندا آهن. ف٢٣٥ تنهنجو رب چڱيءَ طرح ڄاڻي ٿو
اَعْلَمُ مَنْ يَّضِلُّ عَنْ سَبِيْلِهٖ ۚ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِيْنَ (١١٧) فَكُلُوْا
ته ڪير ٿو ٿڪي ويو سندس واٽ کان ۽ اهو خوب ڄاڻي ٿو هدايت وارن کي. پوءِ ان مان کائو
مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيٰتِهٖ مُؤْمِنِيْنَ (١١٨) وَمَا
جنهن تي الله جو نالو ورتو ويو ف٢٣٦ جيڪڏهن توهان ان جون آيتون مڃيو ٿا. ۽ توهان کي
لَكُمْ اَلَّا تَاْكُلُوْا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَّا
ڇا ٿيو جو ان مان نه کائو جنهن ف٢٣٧ تي الله جو نالو ورتو ويو، اهو اوهان کي مفصل ٻڌائي چڪو جو
حَرَّمَ عَلَيْكُمْ اِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ ۗ وَاِنَّ كَثِيْرًا لَّيُضِلُّوْنَ
ڪجهه توهان تي حرام ٿيو ف٢٣٨ مگر جڏهن توهان کي ان لاءِ سخت لاچار هجي ف٢٣٩ ۽ بيشڪ گهڻيئي پنهنجي
بِاَهْوَآئِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۗ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِيْنَ (١١٩)
خواهشن سان گمراهه ڪندا آهن بنا علم جي، بيشڪ تنهنجو رب حد کان لنگهندڙن کي خوب ڄاڻي ٿو
وَذَرُوْا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهٗ ۗ اِنَّ الَّذِيْنَ يَكْسِبُوْنَ الْاِثْمَ
۽ ڇڏي ڏيو کليل گناهه ۽ لِڪل گناهه، بيشڪ جيڪي گناهه ڪمائيندا آهن عنقريب پنهنجي
سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوْا يَقْتَرِفُوْنَ (١٢٠) وَلَا تَاْكُلُوْا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ
ڪمائي جي سزا ڏسندا. ۽ ان مان نه کائو جنهن تي الله جو نالو
اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاِنَّهٗ لَفِسْقٌ ۗ وَاِنَّ الشَّيٰطِيْنَ لَيُوْحُوْنَ اِلٰٓى
نه ورتو ويو ف٢٤٠ ۽ بيشڪ اها نافرماني آهي ۽ بيشڪ شيطان پنهنجي دوستن جي دلين ۾
اَوْلِيٰٓئِهِمْ لِيُجَادِلُوْكُمْ ۚ وَاِنْ اَطَعْتُمُوْهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُوْنَ (١٢١)
خيال وجهندا آهن ته اهي توهان سان جهيڙو ڪن ۽ جيڪڏهن توهان انهن جو چيو ڪيو ف٢٤١ ته توهان ان وقت مشرڪ آهيو ف٢٤٢
اَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَاَحْيَيْنٰهُ وَجَعَلْنَا لَهٗ نُوْرًا يَّمْشِيْ بِهٖ فِى
۽ ڇا اهو جيڪو مُئل هو پوءِ اُن کي اسان جيئرو ڪيو ف٢٤٣ ۽ ان کي هڪ روشني ڏني سي ف٢٤٤ جنهن سان ماڻهن ۾ هلي ٿو
النَّاسِ كَمَنْ مَّثَلُهٗ فِى الظُّلُمٰتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِّنْهَا ۗ كَذٰلِكَ
ف٢٤٥ اهو اُن جهڙو ٿي ويندو جيڪو اوندهين ۾ آهي ف٢٤٦ جنهن مان نڪرندڙ نه آهي، اهڙيءَ طرح

منزل ٢

ف٢٣٤ پنهنجن جاهل ۽ گمراهه ابن ڏاڏن جي تقليد ڪن ٿا، بصيرت ۽ حق شناسيءَ کان محروم آهن.

ف٢٣٥ ته ڪهڙي حلال آهي ۽ ڪهڙي حرام آهي ۽ اٽڪل سان ڪا شيءِ حلال ۽ حرام نه ٿي ٿئي. جنهن کي الله ۽ ان جي محبوب رسول صلى الله عليه وسلم حلال ڪيو، اهو حلال ۽ جنهن کي حرام ڪيو سو حرام آهي.

ف٢٣٦ يعني جيڪو الله جي نالي تي ذبح ڪيو ويو، نه اهو جيڪو پنهنجي موت مُئو يا بُتن جي نالي تي ذبح ڪيو ويو، نه اهو حرام آهي. حلت (حلال هجڻ) الله جي نالي تي ذبح ٿيڻ سان متعلق آهي. هي مُشرڪن جي اُن اعتراض جو جواب آهي، جيڪو انهن مسلمانن تي ڪيو هو ته توهان پنهنجو قتل ڪيل ته کائو ٿا ۽ الله جو ماريل (يعني جيڪو پنهنجي موت مَري، تنهن) کي حرام ڄاڻو ٿا.

ف٢٣٧ ذبح ڪيل.

ف٢٣٨ مسئلو:- هن مان ثابت ٿيو ته حرام شين جو تفصيل سان ذڪر ٿيئي ٿو ۽ حُرمت جي ثبوت لاءِ حُرمت جو حڪم درڪار آهي، ۽ جنهن شيءِ تي شريعت ۾ حُرمت جو حڪم نه هجي، سا مباح آهي.

ف٢٣٩ پوءِ مجبوريءَ جي وقت ضرورت جيترو جائز آهي.

ف٢٤٠ ذبح جي وقت نه تحقيقًا، نه تقديرًا، توڙي هن طرح ته اهو جانور پنهنجي موت مري ويو هجي يا هن طرح ته ان کي بِسْمِ اللّٰهِ کان سواءِ غير خدا جي نالي تي ذبح ڪيو ويو هجي، سي سڀ حرام آهن، پر جيتي ذبح ڪرڻ وارو مسلمان ذبح جي وقت بِسْمِ اللّٰهِ اَللّٰهُ اَكْبَرُ
١٤ ع ١١ ١ چوڻ وساري ويو ته اها ذبح جائز آهي. هتي ذڪر تقديري آهي، جيئن حديث شريف ۾ آيل آهي.

ف٢٤١ ۽ الله جي حرام ڪيل کي حلال ڄاڻو.

ف٢٤٢ ڇو ته دين ۾ الله جي حڪم کي ڇڏي ٻئي جو حڪم مڃڻ ۽ الله سائين کان سواءِ ٻئي کي حاڪم قرار ڏيڻ شرڪ آهي.

ف٢٤٣ مُئل مان ڪافر ۽ زنده مان مؤمن مراد آهي، ڇو ته ڪفر دلين جي لاءِ موت آهي ۽ ايمان زندگي آهي.

ف٢٤٤ نُور مان ايمان مراد آهي، جنهن جي بدولت ماڻهو ڪفر جي اونداهين کان ڇوٽڪارو حاصل ڪري ٿو. قتاده جو قول آهي: ته نور مان ڪتاب الله يعني قرآن پاڪ مراد آهي. ف٢٤٥ ۽ بينائي حاصل ڪري سچي واٽ جي تميز ڪري وٺي ٿو. ف٢٤٦ ڪفر، جهل ۽ باطني اونداهي، جو هڪ هي مثال آهي جنهن ۾ مؤمن ۽ ڪافر جو حال فرمايو ويو آهي ته هدايت وٺڻ وارو مؤمن ان مُئل وانگر آهي، جنهن زندگي ورتي ۽ ان کي نُور مليو، جنهن سان اهو مقصد واري واٽ لهي ٿو، ۽ ڪافر اُن وانگر آهي، جيڪو نسم قسم جي اونداهين ۾ گرفتار ٿيو ۽ انهن مان نڪري نه سگهي. هميشه حيرت ۾ مبتلا رهي، هي ٻئي مثال هر مؤمن ۽ ڪافر جي لاءِ عام آهن، جيتوڻيڪ حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهما جي قول مطابق شان نزول هيءُ آهي ته هڪ ڏينهن ابوجهل، محبوب سائين جن جي طرف ڪا پليت شيءِ اڇلائي، تنهن ڏينهن حضرت امير حمزه رضى الله تعالىٰ عنه شڪار تي ويل هو. جڏهن شڪار کان واپس پهتو ته بروقت ڪيس ماڻهن ان واقعي جي خبر ڏني (ان وقت تائين ايمان سان مُشرف نه ٿيو هو، تنهن هوندي به) اها خبر ٻڌي کيس گهڻو غصو آيو ۽ ابوجهل تي چڙهي ويو ۽ اُن کي ڪمان سان مارڻ لڳو. تڏهن ابوجهل عاجزي ۽ خوشامد ڪندي چوڻ لڳو: اي ابويعلىٰ! (حضرت امير حمزه جي ابويعلىٰ ڪنيت آهي) ڇا! تو نه ڏٺو ته محمد (مصطفىٰ صلى الله عليه وسلم) ڪهڙو دين آندو ۽ اُن اسان جي معبودن کي بُرو چيو ۽ اسان جي ابن ڏاڏن جي مخالفت ڪيائين ۽ اسان کي بدعقل چيائين. اُن تي حضرت امير حمزه فرمايو ته توهان جي برابر بدعقل ٻيو ڪير آهي جو الله سائين کي ڇڏي پٿرن کي پوڄيو ٿا. آءٌ شاهدي ٿو ڏيان ته الله سائين کان سواءِ ٻيو ڪو به معبود نه آهي ۽ مان شاهدي ڏيان ٿو ته حضور پُر نور محبوب حضرت محمد مصطفىٰ احمد مجتبىٰ صلى الله عليه وسلم الله جو رسول آهي، انهيءَ ئي وقت حضرت امير حمزه اسلام آندو. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي. هاڻي ڏسو ته حضرت امير حمزه رضى الله تعالىٰ عنه جو حال، پهرين ان جي مشابهه آهي جيڪو مُئل هو، ايمان نه رکڻ سبب، پوءِ الله تعالىٰ کيس ايمان جي سعادت بخشي ۽ باطني نور عطا فرمائي زنده فرمايو ۽ ابوجهل جو اهوئي حال رهيو ته اهو ڪفر ۽ جهالت جي اونداهين ۾ گرفتار (مُئل ئي) رهيو ۽.

زُيِّنَ لِلْكٰفِرِيْنَ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿١٢٢﴾ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا فِيْ كُلِّ
ڪافرن جي نظر ۾ سندن عمل سُٺا ڪيا ويا آهن. ۽ اهڙيءَ طرح اسان هر ڳوٺ ۾ ان جي
قَرْيَةٍ اَكٰبِرَ مُجْرِمِيْهَا لِيَمْكُرُوْا فِيْهَا ۭ وَمَا يَمْكُرُوْنَ اِلَّا بِاَنْفُسِهِمْ
ڏوهارين جا آڳواڻ پيدا ڪيا آهن جو ان ۾ چال هلڻ و٢٤٧ ۽ پنهنجي نقصان ۾ ئي چال اختيار ڪن ٿا
وَمَا يَشْعُرُوْنَ ﴿١٢٣﴾ وَاِذَا جَاۗءَتْهُمْ اٰيَةٌ قَالُوْا لَنْ نُّؤْمِنَ حَتّٰى
۽ انهن کي شعور نه آهي. و٢٤٨ جڏهن انهن وٽ ڪا نشاني اچي ٿي چوندا آهن ته اسان هرگز ايمان نه آڻينداسين ايستائين
نُؤْتٰى مِثْلَ مَآ اُوْتِيَ رُسُلُ اللّٰهِ ۘؔ اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ
جو اسان کي ان جو مثل نه ملي جيڪو الله جي رسولن کي مليو و٢٤٩ الله بهتر ڄاڻي ٿو جتي پنهنجي رسالت رکي
رِسَالَتَهٗ ۭ سَيُصِيْبُ الَّذِيْنَ اَجْرَمُوْا صَغَارٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعَذَابٌ
و٢٥٠ عنقريب مجرمن کي الله وٽ ذلت ملندي ۽ سخت عذاب
شَدِيْدٌۢ بِمَا كَانُوْا يَمْكُرُوْنَ ﴿١٢٤﴾ فَمَنْ يُّرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَّهْدِيَهٗ يَشْرَحْ
سندن مڪر جي بدلي. ۽ جنهن کي الله وارو ڏيکارڻ چاهي ان جو سينو اسلام جي واسطي
صَدْرَهٗ لِلْاِسْلَامِ ۚ وَمَنْ يُّرِدْ اَنْ يُّضِلَّهٗ يَجْعَلْ صَدْرَهٗ ضَيِّقًا
کولي ڇڏيندو آهي و٢٥١ ۽ جنهن کي گمراهه ڪرڻ چاهي ان جو سينو تنگ خوب رڪيل ڪري ڇڏيندو آهي
حَرَجًا كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاۗءِ ۭ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ
و٢٥٢ جيئن ڪنهن جي زبردستي آسمان تي چڙهي رهيو هجي. الله اهڙيءَ طرح عذاب ڏيندو آهي
عَلَى الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿١٢٥﴾ وَهٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيْمًا ۭ قَدْ
ايمان نه آڻيندڙن کي. ۽ هيءُ و٢٥٣ تنهنجي رب جي سڌي وات آهي. اسان آيتون
فَصَّلْنَا الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّذَّكَّرُوْنَ ﴿١٢٦﴾ لَهُمْ دَارُ السَّلٰمِ عِنْدَ رَبِّهِمْ
کولي بيان ڪري ڇڏيون نصيحت پرائيندڙن لاءِ. انهن جي واسطي سلامتيءَ جو گهر آهي سندن رب وٽ
وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿١٢٧﴾ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيْعًا ۚ
۽ اهو سندن سائين آهي هيءُ ڦل آهي سندن عملن جو. ۽ جنهن ڏينهن انهن سڀني کي اٿاريندو ۽ فرمائيندو
يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِّنَ الْاِنْسِ ۚ وَقَالَ اَوْلِيٰۗؤُهُمْ
اي جنن جي جماعت! توهان تمام گهڻا ماڻهو گهيري ورتا و٢٥٤ ۽ انهن جا دوست ماڻهو عرض ڪندا

وقف لازم / وقف منزل

و٢٤٧ ۽ قسم قسم جي حيلن، فريبن ۽ مڪرن سان ماڻهن کي ڌوڪو ڏيئي ۽ باطل کي رواج ڏيڻ جي ڪوشش ڪن ٿا.

و٢٤٨ ته ان جو وبال انهن تي پوي ٿو.

و٢٤٩ يعني جيستائين اسان وٽ وحي نه اچي ۽ اسان کي نبي نه بنايو وڃي.

شان نزول:- وليد بن مغيره چيو هو ته جيڪڏهن نبوت حق هجي ته مان ان جو وڌيڪ حقدار آهيان، ڇو ته منهنجي عمر سيد عالم (صلى الله عليه وسلم) جن کان وڌيڪ آهي ۽ مال ۾ وڌيڪ آهي، ان تي هيءَ آيت نازل ٿي.

و٢٥٠ يعني الله سائين ڄاڻي ٿو ته نبوت جي اهليت ۽ حقداري ڪنهن کي آهي ۽ ڪنهن کي نه آهي. عمر ۽ مال جي ڪري ڪو نبوت جو حقدار نه ٿو ٿي سگهي ۽ اهي نبوت جا طلبگار ته محض حسد جي ڪري آهن ۽ مڪر، بدعهدي وغيره جهڙن بڇڙن فعلن ۽ ذليل خصلتن ۾ مبتلا آهن. ڪٿي اهي ۽ ڪٿي نبوت جو مقدس ۽ عالي منصب!!!

و٢٥١ ان کي ايمان جي توفيق ڏئي ٿو ۽ ان جي دل ۾ روشني پيدا ڪري ٿو.

و٢٥٢ ته جيئن ان ۾ علم ۽ توحيد ۽ ايمان جي دليلن جي گنجائش نه ٿئي. پوءِ ان جي اهڙي حالت ٿئي ٿي جو جڏهن ان کي ايمان جي دعوت ڏني وڃي ٿي ۽ اسلام جي طرف سڏيو وڃي ٿو ته اهو ان تي نهايت ڳرو ٿئي ٿو ۽ ان کي گهڻو سخت معلوم ٿئي ٿو.

و٢٥٣ دين اسلام.

و٢٥٤ انهن کي ڀينيلايو ۽ اغوا ڪيو.

مِنَ الۡاِنۡسِ رَبَّنَا اسۡتَمۡتَعَ بَعۡضُنَا بِبَعۡضٍ وَّ بَلَغۡنَاۤ اَجَلَنَا
اي اسان جا رب اسان ماڻهن ۾ هڪڙن ٻين کان فائدو ورتو و۲۵۵ ۽ اسان پنهنجي انهيءَ مدت کي پهچي وياسي جيڪا تو اسان
الَّذِیۡۤ اَجَّلۡتَ لَنَا ؕ قَالَ النَّارُ مَثۡوٰىكُمۡ خٰلِدِيۡنَ فِيۡهَاۤ اِلَّا مَا
لاءِ مقرر فرمائي هئي و۲۵۶ فرمائيندو ته باهه آهي توهان جو ٺڪاڻو، هميشه ان ۾ رهو، مگر جنهن کي خدا گهري و۲۵۷
شَآءَ اللّٰهُ ؕ اِنَّ رَبَّكَ حَكِيۡمٌ عَلِيۡمٌ ﴿۱۲۸﴾ وَكَذٰلِكَ نُوَلِّیۡ بَعۡضَ
اي محبوب بيشڪ تنهنجو رب حڪمت وارو علم وارو آهي. ۽ اهڙيءَ طرح اسان ظالمن مان هڪڙن کي ٻين تي
الظّٰلِمِيۡنَ بَعۡضًۢا بِمَا كَانُوۡا يَكۡسِبُوۡنَ ﴿۱۲۹﴾ يٰمَعۡشَرَ الۡجِنِّ وَالۡاِنۡسِ اَلَمۡ
مسلط ڪندا آهيون سندن ڪرتوتن جي بدلي و۲۵۸ اي جنن ۽ انسانن جي جماعت! ڇا توهان وٽ
يَاۡتِكُمۡ رُسُلٌ مِّنۡكُمۡ يَقُصُّوۡنَ عَلَيۡكُمۡ اٰيٰتِیۡ وَيُنۡذِرُوۡنَكُمۡ لِقَآءَ
توهان منجهان رسول نه آيا هئا توهان تي منهنجون آيتون پڙهندي ۽ ڊيڄاريندي هن ڏينهن جي و۲۵۹
يَوۡمِكُمۡ هٰذَا ؕ قَالُوۡا شَهِدۡنَا عَلٰٓى اَنۡفُسِنَا وَغَرَّتۡهُمُ الۡحَيٰوةُ
ڏسڻ کان و۲۶۰ چوندا اسان پنهنجي جان تي پاڻ شاهدي ڏني و۲۶۱ ۽ انهن کي دنيا جي زندگي
الدُّنۡيَا وَشَهِدُوۡا عَلٰٓى اَنۡفُسِهِمۡ اَنَّهُمۡ كَانُوۡا كٰفِرِيۡنَ ﴿۱۳۰﴾ ذٰلِكَ
دوکو ڏنو ۽ پاڻ تي پاڻ شاهدي ڏيندا ته برابر هئا ڪافر هئا. و۲۶۲ اهو ان ڪري و۲۶۳
اَنۡ لَّمۡ يَكُنۡ رَّبُّكَ مُهۡلِكَ الۡقُرٰى بِظُلۡمٍ وَّاَهۡلُهَا غٰفِلُوۡنَ ﴿۱۳۱﴾
ته تنهنجو رب ڳوٺن کي و۲۶۴ ظلم سان تباهه نه ٿو ڪري جو ان ڳوٺ جا ماڻهو بي خبر هجن. و۲۶۵
وَلِكُلٍّ دَرَجٰتٌ مِّمَّا عَمِلُوۡا ؕ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعۡمَلُوۡنَ ﴿۱۳۲﴾
۽ هر هڪ جي واسطي و۲۶۶ درجا آهن سندن عملن سبب ۽ تنهنجو رب انهن جي عملن کان بي خبر نه آهي.
وَرَبُّكَ الۡغَنِیُّ ذُو الرَّحۡمَةِ ؕ اِنۡ يَّشَاۡ يُذۡهِبۡكُمۡ وَيَسۡتَخۡلِفۡ مِنۡۢ
۽ اي محبوب! تنهنجو رب بي نياز رحم وارو آهي. اي انسانو اهو چاهي ته توهان کي ختم ڪري و۲۶۷ ۽ جنهن کي گهري توهان
بَعۡدِكُمۡ مَّا يَشَآءُ كَمَاۤ اَنۡشَاَكُمۡ مِّنۡ ذُرِّيَّةِ قَوۡمٍ اٰخَرِيۡنَ ﴿۱۳۳﴾ اِنَّ
جي جاءِ تي آڻي جيئن توهان کي ٻين جي اولاد مان پيدا فرمايائين. و۲۶۸ بيشڪ جنهن جو
مَا تُوۡعَدُوۡنَ لَاٰتٍ ۙ وَّمَاۤ اَنۡتُمۡ بِمُعۡجِزِيۡنَ ﴿۱۳۴﴾ قُلۡ يٰقَوۡمِ اعۡمَلُوۡا
توهان سان واعدو ڪيو وڃي ٿو و۲۶۹ ضرور اچڻو آهي، ۽ توهان عاجز نه ٿا ڪري سگهو. تون فرمايو اي منهنجي قوم

و۲۵۵ هن طرح ته انسان انهن کان شهوتن ۽ گناهن ۾ مدد ورتي ۽ جنن انسانن کي پنهنجو تابعدار بنايو، آخرڪار ان جو نتيجو ورتو.

و۲۵۶ وقت گذري ويو، قيامت جو ڏينهن اچي ويو، پرحسرت رهجي ويئي.

و۲۵۷ حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهما فرمايو ته هي استثنیٰ ان قوم جي طرف ورندڙ آهي، جن جي نسبت علم الاهيءَ ۾ آهي ته اهي اسلام آڻيندا ۽ محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي تصديق ڪندا ۽ جهنم کان ٻاهر ڪڍيا ويندا.

ع ١٥ ٨ ٢

و۲۵۸ حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهما فرمايو ته الله تعالىٰ جڏهن ڪنهن قوم جي ڀلائي چاهيندو آهي ته چڱن کي انهن تي مسلط ڪندو آهي. بُرائي چاهيندو آهي ته بُڇڙن کي اُن مان نتيجو نڪري ٿو ته جيڪا قوم ظالم هوندي آهي، ان تي بادشاهه ۽ ظالم مسلط ڪيو ويندو آهي. پوءِ جيڪي ان ظالم جي ظلم جي ڄنبي کان ڇوٽڪارو گهرن ته انهن کي گهرجي ته پاڻ ظلم ڇڏي ڏين.

و۲۵۹ يعني قيامت جي ڏينهن.

و۲۶۰ ۽ الله جي عذاب جو خوف ڏيارڻ پيا.

و۲۶۱ ڪافر، جن ۽ انسان اقرار ڪندا ته وٽن رسول آيا ۽ انهن زباني پيغام پهچايو ۽ ان ڏينهن جي پيش ايندڙ حالتن جو خوف ڏياريو، ليڪن ڪافرن انهن کي ڪوڙ ڄاتو ۽ انهن تي ايمان نه آندو. ڪافرن جا هوا قرار ان وقت هوندو جڏهن سندن عضوا ۽ جوارح سندن شرڪ ۽ ڪفر جي شاهدي ڏيندا.

و۲۶۲ قيامت جو ڏينهن تمام گهڻو وڏو ٿيندو ۽ ان ۾ گهڻيون مختلف حالتون پيش اينديون. جڏهن ڪافر، مؤمنن جي انعام ۽ اڪرام، عزت ۽ منزلت کي ڏسندا ته پنهنجي ڪفر ۽ شرڪ کان انڪاري ٿي ويندا ۽ هن خيال سان ته شايد انڪار ڪرڻ سان ڪجهه بنجي، اهي چوندا ته وَاللّٰهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشۡرِكِيۡنَ. يعني خدا جو قسم! اسين مشرڪ نه هئاسين، ان وقت انهن جي وات تي مُهرون هنيون وينديون ۽ سندن عضوا سندن ڪفر ۽ شرڪ جي شاهدي ڏيندا، انهيءَ جي نسبت هن آيت ۾ ارشاد ٿيو ته وَشَهِدُوۡا عَلٰٓى اَنۡفُسِهِمۡ اَنَّهُمۡ كَانُوۡا كٰفِرِيۡنَ.

و۲۶۳ يعني رسولن جو موڪلڻ.

و۲۶۴ انهن جي گناهن ۽. و۲۶۵ ۽ رسول موڪليا وڃن ٿا، اهي انهن کي هدايتون فرمائن ٿا، حجتون قائم ڪن ٿا. ان هوندي به اهي سرڪشي ڪن ٿا، تنهن ڪري هلاڪ ڪيا وڃن ٿا.

و۲۶۶ توڙي اهو بُڇڙو هجي يا نيڪ. بُرائيءَ ۽ نيڪيءَ جي درجن ۾ انهن جي ئي مطابق ثواب ۽ عذاب ٿيندو.

و۲۶۷ يعني هلاڪ ڪري ڇڏي.

و۲۶۸ ۽ انهن جو جانشين بڻايو.

و۲۶۹ اهاشيءَ ترتي قيامت هجي يا مرڻ کان پوءِ اٿڻ يا حساب يا ثواب ۽ عذاب.

عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنِّیْ عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُوْنَ مَنْ تَكُوْنُ لَهٗ

توهان پنهنجي جاءِ تي عمل ڪندا رهو مان پنهنجو ڪم ڪيان ٿو اجها وهان کي معلوم ٿيندو ته ڪنهن جي واسطي آهي

عَاقِبَةُ الدَّارِ اِنَّهٗ لَا یُفْلِحُ الظّٰلِمُوْنَ ﴿١٣٥﴾ وَجَعَلُوْا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ

آخرت جو گهر، بيشڪ ظالم چوٽڪارو نه لهندا . ۽ ف٢٧٠ الله جيڪي فصل ۽ جانور

مِنَ الْحَرْثِ وَ الْاَنْعَامِ نَصِیْبًا فَقَالُوْا هٰذَا لِلّٰهِ بِزَعْمِهِمْ

پيدا فرمايا انهن ۾ الله کي هڪ حصيدار ٺاهيائون چوڻ لڳا هي الله جو آهي سندن خيال ۾ ۽

وَهٰذَا لِشُرَكَآئِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَآئِهِمْ فَلَا یَصِلُ اِلَى اللّٰهِ وَ

هي اسان جي شريڪن جو ف٢٧١ ۽ جيڪو انهن جي شريڪن جو آهي اهو خدا کي نه ٿو پهچي ۽

مَا كَانَ لِلّٰهِ فَهُوَ یَصِلُ اِلٰى شُرَكَآئِهِمْ سَآءَ مَا یَحْكُمُوْنَ ﴿١٣٦﴾ وَ

جيڪو خدا جو آهي اهو انهن جي شريڪن کي پهچي ٿو ڪهڙو نه برو حڪم لڳائن ٿا . ف٢٧٢

كَذٰلِكَ زَیَّنَ لِكَثِیْرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِیْنَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ

اهڙيءَ طرح گهڻن ئي مشرڪن جي نظر ۾ انهن جي شريڪن اولاد جو قتل چڱو ڪري ڏيکاريو آهي ف٢٧٣

شُرَكَآؤُهُمْ لِیُرْدُوْهُمْ وَلِیَلْبِسُوْا عَلَیْهِمْ دِیْنَهُمْ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ

جو انهن کي هلاڪ ڪن ۽ انهن جو دين انهن تي ويڙهائي ڇڏين ف٢٧٤ ۽ الله گهري ها ته ائين نه ڪن ها

مَا فَعَلُوْهُ فَذَرْهُمْ وَمَا یَفْتَرُوْنَ ﴿١٣٧﴾ وَقَالُوْا هٰذِهٖۤ اَنْعَامٌ وَّ

پوءِ انهن کي تون ڇڏي ڏي ۽ انهن جي ڪوڙن کي . ۽ چوڻ لڳا ف٢٧٥ هي جانور ۽ فصل روڪيل

حَرْثٌ حِجْرٌ لَّا یَطْعَمُهَاۤ اِلَّا مَنْ نَّشَآءُ بِزَعْمِهِمْ وَاَنْعَامٌ حُرِّمَتْ

آهن ف٢٧٦ اِهي اُهو کائي جنهن کي اسان گهرون سندن ڪوڙي گمان ۾ ف٢٧٧ ۽ ڪي جانور آهن جن تي سواري حرام ٺاهيائون

ظُهُوْرُهَا وَاَنْعَامٌ لَّا یَذْكُرُوْنَ اسْمَ اللّٰهِ عَلَیْهَا افْتِرَآءً عَلَیْهِ

ف٢٧٨ ۽ ڪن جانورن جي ذبح تي الله جو نالو نه ٿا وٺن ف٢٧٩ هي سڀ الله جي مٿان ڪوڙ گهڙڻ آهي

سَیَجْزِیْهِمْ بِمَا كَانُوْا یَفْتَرُوْنَ ﴿١٣٨﴾ وَقَالُوْا مَا فِیْ بُطُوْنِ هٰذِهِ

عنقريب اُهو انهن کي بدلو ڏيندو انهن جي گهڙيل ڳالهين جو . ۽ چوڻ لڳا جيڪي انهن جانورن جي پيٽ ۾ آهي

الْاَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُوْرِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلٰۤى اَزْوَاجِنَا وَاِنْ یَّكُنْ

اهو خالص اسان جي مردن جي واسطي آهي ف٢٨٠ ۽ اسان جي عورتن تي حرام آهي ۽ جي مُئل نڪري ته پوءِ

ف٢٧٠ جاهليت جي زماني ۾ مُشرڪن جو طريقو هوته اُهي پنهنجن ٻنين ۽ وڻن جي ميون ۽ جانورن ۽ سمورن مالن مان هڪ حصو ته الله جو مقرر ڪندا هئا ۽ هڪ بُتن جو، پوءِ جيڪو حصو الله جي واسطي مقرر ڪندا هئا، ان کي ته مهمان ۽ مسڪين تي خرچ ڪندا هئا ۽ بُتن وارو حصو بُتن ۽ اُنهن جي خادمن تي خرچ ڪندا هئا، ۽ جيڪڏهن الله جي حصي مان ڪجهه حصو بُتن واري حصي ۾ ملي ويندو هو ته ان کي نه ڪيندا هئا، پر جي بُتن جي حصي مان ڪجهه حصو الله جي حصي ۾ گڏجي پوندو هو ته ڪيدي وري ساڳي بُتن واري حصي ۾ شامل ڪندا هئا. هن آيت ۾ انهن جي ان جهالت ۽ بد عقليءَ جو ذڪر فرمائي ڪين تنبيهه فرمائي وئي.

ف٢٧١ يعني بُتن جو.

ف٢٧٢ ۽ انتها درجي جي جهالت ۾ گرفتار آهن. حقيقي خالق جي عزت ۽ جلال جي کين ڪا به معرفت نه آهي ۽ عقل جو فساد ان حد تائين پهچي ويو جو انهن بي جان بُتن ۽ پٿر جي تصويرن کي جهان جي ڪاريگر جي برابر ڪري ڇڏيو ۽ جيترو ان لاءِ حصو مقرر ڪيائون اوترو بُتن لاءِ به ڪيائون. بيشڪ اهو تمام بُرو فعل ۽ انتهائي جهالت ۽ وڏي خطا ۽ گمراهي آهي. ان کان پوءِ سندن جهالت ۽ گمراهيءَ جي هڪ ٻي حالت ذڪر فرمائي وڃي ٿي.

ف٢٧٣ هتي شريڪن مان مُراد اُهي شيطان آهن، جن جي تابعداريءَ جي شوق ۾ مُشرڪ، الله تعالىٰ جي نافرماني ۽ ان جي معصيت پسند ڪندا هئا ۽ اهڙن اجاين ۽ بُرن ڪمن جا مرتڪب ٿيندا هئا جن کي صحيح عقل ڪڏهن به پسند ڪري نه سگهي، ۽ جن جي قباحت ۾ گهٽ سمجهه رکندڙ ماڻهوءَ کي به تردد نه ٿئي. بُت پرستيءَ جي شامت کان اهي اهڙي بدعقليءَ فساد ۾ مبتلا ٿيا جو جانورن کان به بدتر ٿي ويا ۽ اولاد، جنهن سان هر جاندار کي فطرتًا محبت هوندي آهي پر انهن شيطانن جي تابعداريءَ ۾ ان جو بي گناهه خون ڪرڻ پسند ڪيو ۽ ان کي چڱو سمجهڻ لڳا.

ف٢٧٤ حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهما فرمايو ته اهي ماڻهو پهريائين حضرت اسماعيل عليه السلام جي دين تي هئا. پوءِ شيطان کين برغلائي انهن گمراهين ۾ وڌو ته جيئن انهن کي اسماعيلي دين کان ڦيرائن.

ف٢٧٥ مُشرڪن پنهنجن ڪجهه چوپاين ۽ ٻنين کي پنهنجي باطل معبودن سان نامزد ڪري. ف٢٧٦ ممنوع الانتفاع (جنهن مان نفعو وٺڻ منع هجي) ف٢٧٧ يعني بُتن جي خدمت ڪرڻ وارا وغيره.

ف٢٧٨ جن کي بحيره، سائبه ۽ حامي چوندا آهن.

ف٢٧٩ بلڪ انهن بُتن جي نالي تي ذبح ڪندا آهن ۽ انهن سمورن فعلن جي نسبت هي خيال ڪندا آهن ته کين الله تعالىٰ ان جو حڪم ڏنو آهي.

ف٢٨٠ صرف انهن جي لاءِ ئي حلال آهي جيڪڏهن جيئرو پيدا ٿئي.

12

مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ ۚ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ ۚ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٣٩﴾

اهي سمورا و٢٨١ ان ۾ شريڪ آهن. جلدي الله انهن کي سندن ڳالهين جو بدلو ڏيندو. بيشڪ اهو حڪمت

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا

۽ علم وارو آهي. بيشڪ تباهه ٿي ويا اهي جيڪي پنهنجي اولاد کي قتل ڪندا آهن بيوقوفانه جهالت سبان و٢٨٢

16 ع 11 3 رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ ۚ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٤٠﴾

۽ حرام ٺاهن ٿا جيڪا الله انهن کي روزي ڏني و٢٨٣ الله تي ڪوڙ ٻڌڻ لاءِ و٢٨٤ بيشڪ اهي گمراهه ٿيا ۽ واٽ نه

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ

لڌائون. و٢٨٥ ۽ اهو ئي آهي جنهن پيدا ڪيا ڪي باغ زمين تي وڇايل (ويلون) و٢٨٦ ۽ ڪي اٿ وڇايل

وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ

۽ کجور ۽ فصل جنهن ۾ رنگ برنگ جا کاڌا آهن و٢٨٧ ۽ زيتون ۽ ڏاڙهون ڪنهن ڳالهه ۾ ملندڙ و٢٨٨

مُتَشَابِهٍ ۚ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ ۖ

۽ ڪنهن ۾ جدا و٢٨٩ کائو ان جو ميوو جڏهن ميوو ڏي ۽ ان جو حق ادا ڪيو ان جي ڪٽائي واري

وَلَا تُسْرِفُوا ۚ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿١٤١﴾ وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً

ڏينهن و٢٩٠ ۽ بي جا خرچ نه ڪريو و٢٩١ بيشڪ اجايو خرچ ڪندڙ ان کي پسند نه آهن. ۽ جانورن مان ڪي

وَفَرْشًا ۚ كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ

بار کڻندڙ ۽ ڪي زمين تي وڇايل و٢٩٢ کائو الله جي ڏنل روزي مان ۽ شيطان جي نشانن پٺيان

إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٤٢﴾ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ ۖ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ

نه هلو بيشڪ اهو توهان جو کليو کلايو دشمن آهي. اٺ نر ۽ ماديون هڪ جوڙو رڍن مان

وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ ۗ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ

۽ هڪ جوڙو ٻڪرين مان، تون فرماءِ ڇا انهيءَ ٻنهي نر حرام ڪيا يا ٻئي ماديون

أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ ۖ نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ

يا اهو جنهن کي ٻئي ماديون پيٽ ۾ رکن ٿيون و٢٩٣ ٻڌايو ڪنهن ڄاڻ سان جيڪڏهن توهان

صَادِقِينَ ﴿١٤٣﴾ وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ ۗ قُلْ

سچا آهيو. ۽ هڪ جوڙو اُٺن جو ۽ جوڙو ڍڳين جو توهان فرمايو

و٢٨١ مرد ۽ عورت.

و٢٨٢ شان نزول:. هيءَ آيت جاهليت جي زماني جي انهن ماڻهن جي حق ۾ نازل ٿي، جيڪي پنهنجين نياڻين کي نهايت سنگدلي ۽ بي رحمي سان جيئرو قبر ۾ دفن ڪري ڇڏيندا هئا. ربيعه ۽ مضر وغيره قبيلن ۾ اهو گهڻو رواج هو ۽ جاهليت جا ڪجهه ماڻهو ڇوڪرين کي به قتل ڪندا هئا. بي رحميءَ جو هي طريقو هو جو ڪُتن جي پرورش ڪندا هئا ۽ اولاد کي قتل ڪندا هئا. انهن جي نسبت هي ارشاد ٿيو ته تباهه ٿيا. هن ۾ شڪ نه آهي ته اولاد الله تعاليٰ جي نعمت آهي ۽ ان جي هلاڪت سان پنهنجو تعداد گهٽ ٿئي ٿو ۽ پنهنجو نسل ختم ٿئي ٿو اهو دنيا جو نقصان آهي، گهر جي تباهي آهي ۽ آخرت ۾ ان لاءِ وڏو عذاب آهي. پوءِ اهو عمل دنيا ۽ آخرت ٻنهي ۾ تباهيءَ جو سبب ٿيو ۽ پنهنجي دنيا ۽ آخرت ٻنهي کي تباهه ڪرڻ ۽ اولاد عزيز ۽ نهايت پياري شيءِ سان ان قسم جي بي رحمي ۽ بي دردي پسند ڪرڻ انتها درجي جي بيوقوفي ۽ جهالت آهي.

و٢٨٣ يعني بحيره، سائبه ۽ حامي وغيره جيڪي ذڪر ٿي چڪا.

و٢٨٤ ڇو ته اهي هي گمان ڪن ٿا ته اهڙن بڇڙن فعلن جو الله حڪم ڏنو آهي، انهن جو اهو خيال الله تي بهتان آهي.

و٢٨٥ حق ۽ صواب جي.

و٢٨٦ جهڙوڪ ڪانين وغيره تي قائم ڪيل مثل انگور وغيره جي.

و٢٨٧ رنگ، ذائقي، مقدار ۽ خوشبوءِ ۾ هڪٻئي کان مختلف.

و٢٨٨ مثلاً رنگ ۾ يا پنن ۾.

و٢٨٩ مثلاً ذائقي ۽ اثر ۾.

و٢٩٠ معنيٰ هيءَ آهي ته هي شيون جڏهن ميويدار ٿين ته کائڻ انهيءَ وقت کان توهان جي لاءِ مباح آهي ۽ ان جي زڪوٰة يعني عُشر ان جي ڪامل ٿيڻ کان پوءِ واجب ٿئي ٿو جڏهن پوک ڪٽي وڃي ٿي يا ميوا پٽيا وڃن.

مسئلو. ڪانئي، بانس ۽ گاهه کان سواءِ باقي زمين جي پيداوار ۾ جيڪڏهن اها پيداوار برسات سان ٿئي ته ان ۾ عُشر واجب ٿئي ٿو ۽ جيڪڏهن کوهه جي پاڻي وغيره سان ٿئي ته اڌ عُشر.

و٢٩١ حضرت مترجم قدس سرهٗ اسراف جو ترجمو، اجايو خرچ ڪرڻ، فرمايو نهايت ئي پسنديده ترجمو آهي. جيڪڏهن سمورو

مال خرچ ڪري ڇڏيائين ۽ عيال کي ڪجهه نه ڏنائين ۽ پاڻ فقير ٿي ويهي رهيو ته سدي جي قول مطابق اهو خرچ اجايو آهي ۽ جيڪڏهن صدقي ڏيڻ کان هٿ روڪي رکيائين ته اهو به اجايو ۽ اسراف ۾ داخل آهي، جيئن ته سعيد بن مسيب رضي الله عنه فرمايو. سفيان جو قول آهي ته جيڪو مال الله تعاليٰ جي تابعداري کان سواءِ ٻئي ڪم ۾ خرچ ڪيو وڃي ته ٿوري اهو ٿورو وڃونه هجي، اسراف آهي. زهري جو قول آهي ته اُن جي معنيٰ هيءَ آهي ته نافرماني ۾ خرچ نه ڪريو. مجاهد چيو ته حق الله ۾ کوتاهي ڪرڻ اسراف آهي ۽ جيڪڏهن ابوقبيس جبل جيترو سون هجي ۽ ان سموري کي الله سائين جي واٽ ۾ خرچ ڪري ڇڏي ته اسراف نه ٿيندو ۽ هڪ درهم نافرمانيءَ ۾ خرچ ڪري ته اهو اسراف آهي.

و٢٩٢ چوپايا ٻن قسمن جا ٿيندا آهن: ڪجهه وڏا، جيڪي لڏڻ جي ڪم ۾ ايندا آهن ۽ ڪجهه ننڍا مثلاً ٻڪري وغيره جيڪي ان جي قابل نه آهن. انهن مان جيڪي الله تعاليٰ حلال فرمايا، تن کي کائو ۽ جاهلن وانگر الله جي حلال فرمايل شين کي حرام نه ٺاهيو.

و٢٩٣ يعني الله تعاليٰ نه رڍ، ٻڪريءَ جا نر حرام ڪيا نه انهن جون ماديون، نه انهن جو اولاد. انهن مان توهان جو اهو فعل ته ڪڏهن نر حرام ٺاهيو ڪڏهن مادي، ڪڏهن انهن جا ٻچا، اهو سمورو توهان جي نئين ڳالهه ناهڻ آهي ۽ نفس جي سڌ جي تابعداري ڪرڻ آهي. ڪا حلال شيءِ ڪنهن جي حرام ڪرڻ سان حرام نه ٿي ٿئي.

ءٰٓالذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ
ڇا! انهيءَ ٻنهي نرحرام ڪيا آهن يا ٻنهي ماديون يا اهوجيڪو ٻنهي مادين جي پيٽ

الْاُنْثَيَيْنِ ؕ اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَآءَ اِذْ وَصّٰىكُمُ اللّٰهُ بِهٰذَا ۚ فَمَنْ اَظْلَمُ
۾ آهي ٢٩٤ ڇا توهان موجود هئا جڏهن الله توهان کي اهو حڪم ڏنو ٢٩٥ پوءِ ان کان وڌيڪ ظالم

مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا لِّيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ ؕ اِنَّ اللّٰهَ
ڪير ٿي سگهي ٿو جيڪو الله تي ڪوڙ گهڙي جيئن ماڻهن کي پنهنجي جهالت سان گمراهه ڪري، بيشڪ الله

لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ ﴿١٤٤﴾ قُلْ لَّآ اَجِدُ فِىْ مَآ اُوْحِىَ اِلَىَّ
ع ١٧ ٤
ظالمن کي هدايت نه فرمائيندو آهي. توهان فرمايو ٢٩٦ مان نه ٿو لهان ان ۾ جيڪو منهنجي طرف وحي ٿيو

مُحَرَّمًا عَلٰى طَاعِمٍ يَّطْعَمُهٗۤ اِلَّآ اَنْ يَّكُوْنَ مَيْتَةً اَوْ دَمًا مَّسْفُوْحًا
ڪنهن کائيندڙ تي ڪو به کاڌو حرام ٢٩٧ مگر هيءُ ته مردار هجي يا رڳن مان وهندڙ رت ٢٩٨

اَوْ لَحْمَ خِنْزِيْرٍ فَاِنَّهٗ رِجْسٌ اَوْ فِسْقًا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖ ۚ فَمَنِ
يا بدترين جانور (سوئر) جو گوشت اهو پليت آهي يا اهو نافرماني وارو جانور جنهن جي ذبح ۾ غير خدا جو نالو ورتو ويو هجي، پر جي

اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَّلَا عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿١٤٥﴾ وَعَلَى
ڪو لاچار ٿيو هجي ٢٩٩ نه هن طرح جو پاڻ خواهش ڪري ۽ نه حد لنگهي بيشڪ الله بخشيندڙ مهربان آهي ٣٠٠

الَّذِيْنَ هَادُوْا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِىْ ظُفُرٍ ۚ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ
۽ يهودين تي اسان حرام ڪيو هر ننهن وارو جانور ٣٠١ ۽ ڳئون ۽ ٻڪريءَ جي چرٻي به انهن تي اسان

حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُوْمَهُمَآ اِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُوْرُهُمَآ اَوِ الْحَوَايَآ
حرام ڪئي مگر جيڪا انهن جي پٺيءَ ۾ لڳل هجي يا آنڊن

اَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ؕ ذٰلِكَ جَزَيْنٰهُمْ بِبَغْيِهِمْ ۖ وَاِنَّا لَصٰدِقُوْنَ ﴿١٤٦﴾
يا هڏن سان مليل هجي اهو بدلو ڏنوسين اسان انهن کي سندن سرڪشيءَ جو ٣٠٢ بيشڪ اسان ضرور سچا آهيون.

فَاِنْ كَذَّبُوْكَ فَقُلْ رَّبُّكُمْ ذُوْ رَحْمَةٍ وَّاسِعَةٍ ۚ وَلَا يُرَدُّ بَاْسُهٗ
پوءِ جيڪڏهن اُهي توهان کي ڪوڙو چون ته توهان فرمايو ته توهان جو رب وسيع رحمت وارو آهي ٣٠٣ ۽ ان جو عذاب

عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِيْنَ ﴿١٤٧﴾ سَيَقُوْلُ الَّذِيْنَ اَشْرَكُوْا لَوْ شَآءَ اللّٰهُ
مجرمن کان نه ٽاريو ويندو ٣٠٤ هاڻي مشرڪ چوندا ٣٠٥ جيڪڏهن الله گهري ها ته نه اسان

ف ٢٩٤ هن آيت ۾ انهن جاهلن کي ملامت ڪئي وئي، جيڪي پنهنجي طرف کان حلال شين کي حرام ڪندا هئا. جن جو ذڪر مٿين ٻن آيتن ۾ اچي چڪو آهي. جڏهن اسلام ۾ احڪام جو بيان ٿيو ته پوءِ انهن محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن سان جهڳڙو ڪيو ۽ سندن خطيب مالڪ بن عوف جشمي، محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ حاضر ٿي چوڻ لڳو ته يا محمّد (صلى الله عليه وسلم)! اسان ٻڌو آهي ته توهان انهن شين کي حرام ڪريو ٿا. جيڪي اسان جا ابا ڏاڏا ڪندا آهن. حضرت محبوب سائين فرمايو ته توهان ڪنهن اصل کان سواءِ چوپاين جا چند قسم حرام ڪري ڇڏيا ۽ الله تعالى اٺ نر ماديون پنهنجن ٻانهن جي کائڻ ۽ سندن نفعي حاصل ڪرڻ لاءِ پيدا فرمايا. توهان ڪٿان انهن کي حرام ڪيو. انهن ۾ حرمت نر جي طرفان آئي يا مادي جي طرفان. مالڪ بن عوف اهو ٻڌي ماٺ ۽ حيران رهجي ويو ۽ ڪجهه به ڳالهائي نه سگهيو. حضور محبوب نبي مڪرم صلى الله عليه وسلم جن کين فرمايو ته ڳالهائين ڇو نه ٿو؟ چوڻ لڳو، توهان ڳالهايو مان ٻڌندس. سبحان الله! حضور پُرنور محبوب سردارِ عالم صلى الله عليه وسلم جن جي بليغ ڪلام جاهلن جي خطيبن کي ماٺ ۽ حيران ڪري ڇڏيو، سو ڳالهائي به ڇا سگهندو هو. جيڪڏهن چوي ها ته نر جي طرف کان حرمت آئي ته پوءِ لازم ٿئي ها ته سمورا نر حرام ٿين، جيڪڏهن چوي ها ته مادي جي طرفان ته پوءِ ضروري ٿئي ها ته هر هڪ مادي حرام ٿئي ها ۽ جيڪڏهن چوي ها ته جيڪو پيٽ ۾ آهي سو حرام آهي ته پوءِ سيئي حرام ٿي وڃن ها، ڇو ته پيٽ ۾ نر يا مادي ٻيئي رهن ٿا. اهي جيڪي تخصيصون قائم ڪندا هئا ۽ ڪن کي حلال ۽ ڪن کي حرام قرار ڏيندا هئا. هن حجت انهن جي ان حرمت جي دعوىٰ کي باطل ڪري ڇڏيو. ان کان سواءِ اهو به معلوم ڪرڻ ته الله تعالى نر حرام ڪيا آهن يا ماديون يا انهن جا ٻچا، اهو نبوت جي انڪاري مخالف کي نبوت جي اقرار تي مجبور ڪري ٿو، ڇو ته جيستائين نبوت جو واسطو نه هجي ته پوءِ الله تعالى جي مرضي ۽ ان جو ڪنهن شيءِ کي حرام فرمائڻ ڪيئن ڄاڻي سگهجي ٿو، جيئن ته ايندڙ جملي کي صاف ڪيو ويو آهي:

ف ٢٩٥ جڏهن اهو نه آهي ۽ نبوت جو ته اقرار نٿا ڪن، پوءِ حرمت جي انهن حڪمن کي الله تعالى جي طرف منسوب ڪوڙ، باطل ۽ خالص بهتان آهي. ف ٢٩٦ انهن جاهل مشرڪن کي، جيڪي حلال شين کي پنهنجي نفس جي خواهش جي ڪري حرام ڪن ٿا. ف ٢٩٧ هن ۾ تنبيهه آهي ته حرمت شريعت جي طرف کان ثابت ٿيندي آهي، نه نفس جي سڌ کان. مسئلو:- پوءِ جنهن شيءِ جي حرمت شريعت ۾ وارد نه هجي ان کي ناجائز ۽ حرام چوڻ باطل آهي. حرمت جو ثبوت توڙي قرآني وحي سان هجي يا حديثي وحي سان هجي - اهو ئي معتبر آهي. ف ٢٩٨ پوءِ جيڪو رت نه وهندو هجي، مثل جگر ۽ تِرِيءَ جي، سو حرام نه آهي. ف ٢٩٩ ۽ ضرورت اُن کي انهن شين مان ڪنهن جي کائڻ تي مجبور ڪري، اهڙي حالت ۾ مجبورًا ان ڪجهه کاڌو. ف ٣٠٠ ان تي ڪا به پڪڙ نه فرمائيندو. ف ٣٠١ جيڪو آڱريون رکندو هجي اهو توڙي چوپايو هجي يا پکي. ان ۾ اُٺ ۽ اُٺ پکي داخل آهن (مدارڪ). ڪن مفسرن جو قول آهي ته هتي اُٺ پکيءَ، بدڪ ۽ اُٺ خاص طور تي مراد آهن. ف ٣٠٢ يهودي پنهنجي سرڪشيءَ جي سبب انهن شين کان محروم ڪيا ويا ۽ اِنهيءَ ڪري اهي شيون انهن تي حرام رهيون ۽ اسان جي شريعت ۾ ڳئون ۽ ٻڪريءَ جي چرٻي، اُٺ، بدڪ ۽ اُٺ پکي حلال آهن. انهيءَ تي صحابه ڪرام ۽ تابعين عظام جو اجماع آهي (تفسير احمدي). ف ٣٠٣ ڪوڙن کي مهلت ڏئي ٿو ۽ عذاب ۾ جلدي نه ٿو فرمائي ته جيئن انهن کي ايمان آڻڻ جو موقعو ملي. ف ٣٠٤ پنهنجي وقت تي ئي اچي ٿو. ف ٣٠٥ هيءَ غيب جي خبر آهي ته جيڪا ڳالهه اهي چوڻ وارا هئا. اها ڳالهه اڳيئي بيان فرمائي ڇڏيائين.

مَآ اَشْرَكْنَا وَلَآ اٰبَآؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ ؕ كَذٰلِكَ كَذَّبَ
مشرڪ ڪرين ها نه اسان جا ابا ڏاڏا ۽ نه ئي اسان ڪا شيءِ حرام ڄاڻون ها ف٣٠٦ اهڙيءَ طرح انهن کان
الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوْا بَاْسَنَا ؕ قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِّنْ
اڳين تڪذيب ڪئي هئي، ايستائين جو اسان جي عذاب چکيائون ف٣٠٧ تون فرمايو ڇا توهان وٽ ڪو علم
عِلْمٍ فَتُخْرِجُوْهُ لَنَا ؕ اِنْ تَتَّبِعُوْنَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَخْرُصُوْنَ ﴿١٤٨﴾
آهي جو اهو اسان وٽ پيش ڪريو توهان ته فقط گمان جي پٺيان آهيو ۽ توهان نه فقط اٽڪل
قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ ۚ فَلَوْ شَآءَ لَهَدٰىكُمْ اَجْمَعِيْنَ ﴿١٤٩﴾ قُلْ
(ڏکن) کان ڪم وٺو ٿا. ف٣٠٨ تون فرماءِ الله جي ئي حجت پوري آهي ف٣٠٩ جي اهو چاهي ها ته سڀني کي هدايت ڪري ها
هَلُمَّ شُهَدَآءَكُمُ الَّذِيْنَ يَشْهَدُوْنَ اَنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ هٰذَا ۚ
تون فرماءِ آڻيو پنهنجا شاهد جيڪي شاهدي ڏين ته الله ان کي حرام ڄاڻيو آهي ف٣١٠
فَاِنْ شَهِدُوْا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ ۚ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَآءَ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا
پوءِ جيڪڏهن اهي شاهدي ڏين ف٣١١ ته پڻ نه ڏ تون انهن سان گڏ شاهدي نه ڏجان ۽ انهن جي خواهشن جي پٺيان نه هل
بِاٰيٰتِنَا وَالَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ بِالْاٰخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُوْنَ ﴿١٥٠﴾ ع
جيڪي اسان جون آيتون ڪوڙيون سمجهن ۽ آخرت تي ايمان نه ٿا رکن ۽ پنهنجي رب سان شريڪ ٿا ٺاهين ف٣١٢
قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوْا بِهٖ شَيْـًٔا وَّ
توهان فرمايو اچو ته مان توهان کي پڙهي ٻڌايان جيڪي توهان تي توهان جي رب حرام ڪيو ف٣١٣ هي ته ڪنهن کي ان جو شريڪ نه ٺاهيو
بِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا ۚ وَلَا تَقْتُلُوْٓا اَوْلَادَكُمْ مِّنْ اِمْلَاقٍ ؕ نَحْنُ
۽ ماءُ پيءُ سان چڱائي ڪريو ف٣١٤ ۽ پنهنجي اولاد کي قتل نه ڪريو سڃائيءَ جي سبب اسان ئي ته توهان کي
نَرْزُقُكُمْ وَاِيَّاهُمْ ۚ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا
۽ انهن سڀني کي رزق ڏينداسين ف٣١٥ ۽ بي حيائين جي ويجهو نه وڃو جيڪا ان مان ظاهر هجي ۽ جيڪي
بَطَنَ ۚ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِيْ حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ ؕ ذٰلِكُمْ
لڪل هجي ف٣١٦ ۽ جنهن ساهه جي الله عزت رکي آهي ان کي ناحق قتل نه ڪريو ف٣١٧ توهان کي اهو
وَصّٰىكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُوْنَ ﴿١٥١﴾ وَلَا تَقْرَبُوْا مَالَ الْيَتِيْمِ اِلَّا
حڪم ان ڪري فرمايائين ته من توهان سمجهو. ۽ يتيمن جي مال جي ويجهو نه وڃو مگر

ف٣٠٦ اسان جيڪي ڪجهه ڪيو، سو سمورو الله تعالیٰ جي مشيت سان ٿيو، اهو دليل آهي ان جو ته الله اهوان کان راضي آهي.

ف٣٠٧ ۽ اهو باطل عذر انهن جي ڪنهن ڪم نه آيو، ڇو ته ڪنهن امر جو مشيت ۾ هجڻ اُن جي مرضي ۽ مامور هجڻ کي لازم نه آهي، مرضي اها آهي جيڪا نبين سڳورن جي واسطي سان ٻڌائي وئي ۽ ان جو حڪم فرمايو ويو.

ف٣٠٨ غلط اٽڪلون هلايو ٿا.

ف٣٠٩ جو اُن رسول موڪليا، ڪتاب نازل فرمايا ۽ حق جي وات واضح ڪري ڇڏي.

ف٣١٠ جنهن کي توهان حرام قرار ڏيو ٿا ۽ چئو ٿا ته الله تعالیٰ اسان کي ان جو حڪم ڏنو آهي. اها شاهدي هن لاءِ طلب ڪئي وئي ته جيئن ظاهر ٿي وڃي ته ڪافرن وٽ ڪو به شاهد نه آهي ۽ جيڪو اهي چون ٿا سا انهن جي هٿرادو گهڙيل ڳالهه آهي.

ف٣١١ هن ۾ تنبيهه آهي ته جيڪڏهن اها شاهدي واقع هجي به ڪٿي، ته اها صرف تابعداري سڌ، ڪوڙ ۽ باطل جي ٿيندي.

ف٣١٢ بُتن کي معبود مڃن ٿا ۽ شرڪ ۾ گرفتار آهن. ع ۱۸ ٦ ٥

ف٣١٣ ان جو بيان هيءُ آهي.

ف٣١٤ ڇو ته توهان تي انهن جا گهڻا حق آهن. انهن توهان جي پالنا ڪئي، توهان سان شفقت ڪئي ۽ مهرباني جو سلوڪ ڪيو، توهان جي هر خطري کان نظرداري ڪئي. انهن جي حقن جو لحاظ نه ڪرڻ ۽ انهن سان سهڻو سلوڪ ڇڏي ڏيڻ حرام آهي.

ف٣١٥ هن ۾ اولاد کي جيئري قبر ۾ پورڻ ۽ ماري ڇڏڻ جي حُرمت بيان فرمائي وئي، جنهن جو جاهلن ۾ دستور هو ته اُهي گهڻو ڪري مفلسيءَ جي انديشي کان اولاد کي هلاڪ ڪندا هئا. تن کي ٻڌايو ويو ته، توهان جو ۽ انهن جو سڀني جي رزق ڏيڻ وارو الله آهي. پوءِ توهان قتل جهڙي سخت گناهه جو ڪم ڇو ٿا ڪريو ؟ . . . .

ف٣١٦ ڇو ته انسان جڏهن کليل ۽ ظاهر گناهه کان بچي ۽ لڪل گناهه کان پاسو نه ڪري ته پوءِ ان جو ظاهر گناهه کان بچڻ به لِلّٰهيت نه آهي، ماڻهن جي ڏيکارڻ ۽ اُن جي گهٽ وڌ ڳالهائڻ کان بچڻ جي لاءِ آهي، اهو الله جي رضا ۽ ثواب جو حقدار آهي جيڪو ان جي خوف کان گناهه ڇڏي ڏئي.

ف٣١٧ اُهي اُمور ; جن سان قتل مباح ٿئي ٿو، سي هي آهن: مُرتد ٿيڻ يا قصاص يا شادي شده جي زنا. بخاري ۽ مسلم جي حديث ۾ آهي ته سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن فرمايو ته جيڪو مسلمان لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللّٰهِ جي شاهدي ڏئي ٿو، ان جو خون حلال نه آهي، مگر انهن ٽن سببن مان ڪنهن هڪ سبب سان يا ته شادي هجڻ جي باوجود ان کان زنا سرزد ٿي هجي يا ان ڪنهن کي ناحق قتل ڪيو هجي ۽ ان جو قصاص ان تي ايندو هجي يا اهو دينِ اسلام ڇڏي مُرتد ٿي ويو هجي.

بِالَّتِيْ هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهٗ ۚ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيْزَانَ
نهايت چڱي طريقي سان و٣١٨ جيستائين اهو پنهنجي جوانيءَ کي پهچي ۽ ماپ ۽ تور و٣١٩ انصاف سان

بِالْقِسْطِ ۚ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا ۚ وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوْا وَ
پوري طرح ڪريو اسان ڪنهن نفس تي بار نٿا وجهون مگر ان جي طاقت آهر ۽ جڏهن ڳالهايو ته انصاف جي ڳالهه ڪريو

لَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى ۚ وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُوْا ۭ ذٰلِكُمْ وَصّٰىكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ
جيتوڻيڪ مائٽ جو معاملو هجي ۽ الله جو عهد پاڙيو توهان کي اهو تاڪيد فرمايائين ته من توهان

تَذَكَّرُوْنَ ﴿١٥٢﴾ وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطِيْ مُسْتَقِيْمًا فَاتَّبِعُوْهُ ۚ وَلَا تَتَّبِعُوا
نصيحت مڃيو. ۽ هيءَ ته و٣٢٠ اها آهي منهنجي سڌي وات پوءِ توهان انهيءَ تي هلو ۽ ٻين رستن سان

السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيْلِهٖ ۭ ذٰلِكُمْ وَصّٰىكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ
نه هلو و٣٢١ جو توهان کي ان جي وات کان جدا ڪري ڇڏيندا توهان کي اهو حڪم فرمايائين ته من توهان کي پرهيزگاري

تَتَّقُوْنَ ﴿١٥٣﴾ ثُمَّ اٰتَيْنَا مُوْسَى الْكِتٰبَ تَمَامًا عَلَى الَّذِيْٓ اَحْسَنَ
ملي . پوءِ اسان موسىٰ کي ڪتاب عطا فرمايو و٣٢٢ ڪامل احسان ڪرڻ خاطر ان تي جيڪو نيڪوڪار آهي

وَتَفْصِيْلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَّهُدًى وَّرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ بِلِقَاۗءِ رَبِّهِمْ
۽ هر شيءِ جي تفصيل ۽ هدايت ۽ رحمت و٣٢٣ من اهي پنهنجي رب سان ملڻ تي

ع ١٩ ٤ ٦ يُؤْمِنُوْنَ ﴿١٥٤﴾ وَهٰذَا كِتٰبٌ اَنْزَلْنٰهُ مُبٰرَكٌ فَاتَّبِعُوْهُ وَاتَّقُوْا لَعَلَّكُمْ
ايمان آڻين . و٣٢٤ ۽ هي برڪت وارو ڪتاب و٣٢٥ نازل ڪيوسي پوءِ توهان ان جي پيروي ڪريو ۽ پرهيزگار ٿيو من توهان تي

تُرْحَمُوْنَ ﴿١٥٥﴾ اَنْ تَقُوْلُوْٓا اِنَّمَآ اُنْزِلَ الْكِتٰبُ عَلٰى طَاۗىِٕفَتَيْنِ مِنْ
رحم ڪيو وڃي . متان چئو ته ڪتاب اسان کان اڳ ۾ ٻن جماعتن تي لٿو هو و٣٢٦

قَبْلِنَا ۠ وَاِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغٰفِلِيْنَ ﴿١٥٦﴾ اَوْ تَقُوْلُوْا لَوْ اَنَّآ
۽ اسان کي ان جي پڙهڻ پڙهائڻ جي خبر ڪا نه هئي و٣٢٧ يا چئو ته جيڪڏهن اسان تي ڪتاب

اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتٰبُ لَكُنَّآ اَهْدٰى مِنْهُمْ ۚ فَقَدْ جَاۗءَكُمْ بَيِّنَةٌ
لهي ها ته اسان انهن کان زياده چڱي راهه تي هجون ها و٣٢٨ پوءِ توهان وٽ توهان جي رب جو

مِّنْ رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَّرَحْمَةٌ ۚ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِاٰيٰتِ
روشن دليل ۽ هدايت ۽ رحمت اچي وئي و٣٢٩ پوءِ ان کان وڌيڪ ظالم ڪير ٿي سگهي ٿو جيڪو الله جي آيتن کي ڪوڙو

و٣١٨ جنهن سان ان کي فائدو پهچي.

و٣١٩ ان وقت سنڌس مال کيس حوالي ڪريو.

و٣٢٠ انهن ٻنهي آيتن ۾ جيڪو حڪم ڏنو.

و٣٢١ جيڪي اسلام جي خلاف هجن، يهوديت هجي يا نصرانيت يا ٻي ڪا به ملت.

و٣٢٢ توريت.

و٣٢٣ يعني بني اسرائيل.

و٣٢٤ ۽ بعث حساب ۽ ثواب وعذاب ۽ ديدارِ الاهي جي تصديق ڪن.

و٣٢٥ يعني قرآن شريف جيڪو گهڻي خير، گهڻي نفعي ۽ گهڻي برڪت وارو آهي ۽ قيامت تائين رهندو ۽ ڦيرڦار، تبديلي ۽ نسخ کان محفوظ رهندو.

و٣٢٦ يعني يهودين ۽ نصارن تي توريت ۽ انجيل.

و٣٢٧ جو ته اهو اسان جي ٻولي ۾ ئي نه هو، نه اسان کي ڪنهن ان جي معنىٰ ٻڌائي. الله تعالىٰ قرآن ڪريم نازل فرمائي انهن جي ان عذر کي ختم ڪري ڇڏيو.

و٣٢٨ ڪافرن جي هڪ جماعت چيو هو ته يهودين ۽ نصارن تي ڪتاب نازل ٿيا مگر اهي بدعقلي ۾ گرفتار ٿيا رهيا، انهن ڪتابن مان نفعو حاصل نه ڪيو.
اسان انهن وانگر گهٽ عقل وارا ۽ نادان نه آهيون. اسان جا عقل صحيح آهن، اسان جو عقل ۽ ذهن ۽ سوچ سمجهه اهڙي آهي جو جيڪڏهن اسان تي ڪتاب لهي ها ته اسان صحيح رستي تي هجون ها. قرآن مجيد نازل فرمائي انهن جو اهو عذر به ختم ڪيو ويو؛ جيئن ته اڳتي ارشاد ٿئي ٿو.

و٣٢٩ يعني هيءُ قرآن پاڪ، جنهن ۾ واضح حجت، صاف بيان، هدايت ۽ رحمت آهي.

اللّٰهِ وَصَدَفَ عَنْهَا ۭ سَنَجْزِي الَّذِيْنَ يَصْدِفُوْنَ عَنْ اٰيٰتِنَا
سمجهيو ۽ انهن کان منهن موڙيو، عنقريب اهي جيڪي اسان جي آيتن کان منهن ڦيرين ٿا، اسان انهن کي
سُوْۗءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوْا يَصْدِفُوْنَ ١٥٧ هَلْ يَنْظُرُوْنَ اِلَّآ اَنْ
وڏي عذاب جي سزا ڏينداسين انهن جي منهن ڦيرڻ جي سبب. ڇا جي انتظار ۾ آهن ف٣٣٠ مگر هي ته اچن
تَاْتِيَهُمُ الْمَلٰۗىِٕكَةُ اَوْ يَاْتِيَ رَبُّكَ اَوْ يَاْتِيَ بَعْضُ اٰيٰتِ رَبِّكَ ۭ يَوْمَ
انهن وٽ ملائڪ ف٣٣١ يا توهان جي رب جو عذاب يا توهان جي رب جي ڪي نشانيون اچي ف٣٣٢ جنهن ڏينهن
يَاْتِيْ بَعْضُ اٰيٰتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ
توهان جي رب جي اها هڪ نشاني ايندي ته ڪنهن ساهه کي ايمان آڻڻ فائدو نه ڏيندو جنهن اڳي ايمان نه
اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ فِيْٓ اِيْمَانِهَا خَيْرًا ۭ قُلِ
آندو هو. يا پنهنجي ايمان ۾ ڪو چڱو ڪم نه ڪيو هجائين ف٣٣٣ توهان فرمايو
انْتَظِرُوْٓا اِنَّا مُنْتَظِرُوْنَ ١٥٨ اِنَّ الَّذِيْنَ فَرَّقُوْا دِيْنَهُمْ وَ
رستو تڪيو ف٣٣٤ اسان تڪيندا رهنداسين. اهي جن پنهنجي دين ۾ جدا جدا رستا ڪڍيا ۽ ڪيترا ٽولا
كَانُوْا شِيَعًا لَّسْتَ مِنْهُمْ فِيْ شَيْءٍ ۭ اِنَّمَآ اَمْرُهُمْ اِلَى
ٿي ويا ف٣٣٥ اي محبوب توهان جو انهن سان ڪو واسطو ناهي، انهن جو معاملو الله جي حوالي
اللّٰهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوْا يَفْعَلُوْنَ ١٥٩ مَنْ جَاۗءَ بِالْحَسَنَةِ
آهي، پوءِ اهو انهن کي ٻڌائيندو جو ڪجهه اهي ڪندا هئا ف٣٣٦ جنهن هڪ نيڪي ڪئي ته ان جي واسطي
فَلَهٗ عَشْرُ اَمْثَالِهَا ۚ وَمَنْ جَاۗءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا
ان جهڙيون ڏهه آهن ف٣٣٧ ۽ جنهن برائي ڪئي ته ان کي بدلو نه ملندو مگر ان
مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُوْنَ ١٦٠ قُلْ اِنَّنِيْ هَدٰىنِيْ رَبِّيْٓ اِلٰى
برابر ۽ انهن تي ظلم نه ٿيندو. توهان فرمايو ته بيشڪ مون کي منهنجي رب سڌي
صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ڬ دِيْنًا قِيَمًا مِّلَّةَ اِبْرٰهِيْمَ حَنِيْفًا ۚ وَمَا
واٽ ڏيکاري ف٣٣٨ نيڪ دين ابراهيم جي ملت جيڪو هر باطل کان جدا هو ۽
كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ١٦١ قُلْ اِنَّ صَلَاتِيْ وَنُسُكِيْ وَ
مشرڪ نه هو ف٣٣٩. توهان فرمايو بيشڪ منهنجي نماز ۽ منهنجون قربانيون ۽

ف٣٣٠ جڏهن وحدانيت ۽ رسالت تي زبردست حجتون قائم ٿي ويون ۽ ڪفري عقيدن ۽ گمراهي جو باطل هجڻ ظاهر ڪيو ويو ته پوءِ اجا ايمان آڻڻ ۾ جو توقف آهي؟ ڪهڙو انتظار باقي آهي...؟

ف٣٣١ سندن روحن قبض ڪرڻ جي لاءِ.

ف٣٣٢ قيامت جي نشانين مان جمهور مفسرن وٽ هن نشانيءَ مان سج جو اولهه کان اڀرڻ مراد آهي.

ترمذي جي حديث ۾ به ائين ئي آيل آهي. بخاري ۽ مسلم جي حديث ۾ آهي ته قيامت قائم نه ٿيندي جيستائين سج اولهه کان نه اڀري ۽ جڏهن سج اولهه کان اڀرندو ۽ اُن کي ماڻهو ڏسندا ته سڀ ان وقت ايمان آڻيندا جڏهن ته اهو ايمان انهن کي نفعو نه ڏيندو.

ف٣٣٣ يعني عبادت نه ڪئي هجي. معنيٰ هيءَ آهي ته نشاني اچڻ کان اڳ جنهن ايمان نه آندو، تنهن جو نشاني اچڻ کان پوءِ ايمان قبول نه آهي. اهڙيءَ طرح جيڪو نشاني کان اڳ توبهه نه ڪري نشاني کان پوءِ سندس توبهه قبول نه آهي، مگر جيڪي ايمان وارا پهريائين نيڪ عمل ڪندا هوندا، تن جا عمل نشاني کان پوءِ به قبول هوندا.

ف٣٣٤ انهن مان ڪنهن هڪ جو، يعني موت جي ملائڪن جي اچڻ يا عذاب يا نشاني جي اچڻ جو.

ف٣٣٥ يهودين ۽ نصارن وانگر.

حديث شريف ۾ آهي ته يهودي ايڪهتر[٧١] فرقا ٿي ويا، تن مان صرف هڪ ڇوٽڪاري وارو آهي، باقي سڀ دوزخي آهن؛ ۽ نصاريٰ باهتر[٧٢] فرقا ٿي ويا، تن مان هڪ ڇوٽڪاري وارو، باقي ٿوٽل دوزخي ۽ منهنجي امت به ٽيهتر[٧٣] فرقا ٿي ويندي؛ تن مان هڪ کان سواءِ سمري جا سمورا دوزخي ٿيندا ۽ اهو هڪ سوادِ اعظم يعني وڏي جماعت آهي ۽ هڪ روايت ۾ آهي ته جيڪو منهنجي واٽ ۽ منهنجي صحابه ڪرام جي واٽ تي آهي.

ف٣٣٦ ۽ آخرت ۾ انهن کي پنهنجي ڪردار جو انجام معلوم ٿي ويندو.

ف٣٣٧ يعني هڪ نيڪي ڪرڻ واري کي ڏهه نيڪين جيترا ملندي ۽ اها به حد ۽ انتها جي طريقي تي نه آهي بلڪ الله تعاليٰ جنهن جي لاءِ جيترو چاهي، ان جي نيڪين کي وڌائي، هڪ جي عيوض ست سؤ ڪري يا بي حساب عطا فرمائي. اصل هيءَ آهي ته نيڪين جو ثواب صرف فضل آهي ۽ اهو ئي اهل سنت جو مذهب آهي ۽ برائيءَ جي اوتري ئي جزا، اهو عدل آهي. ف٣٣٨ يعني دين اسلام، جيڪو الله تعاليٰ وٽ مقبول آهي. ف٣٣٩ هن ۾ قريش جي ڪافرن جو رد آهي جيڪي گمان ڪندا هئا ته اهي ابراهيمي دين تي آهن. الله تعاليٰ فرمايو ته حضرت ابراهيم عليه السلام مشرڪ ۽ بُت پرست نه هو. تنهن ڪري بُت پرستي ڪرڻ وارن مُشرڪن جي اها دعويٰ باطل آهي ته اهي ابراهيمي ملت تي آهن.

مَحْيَايَ وَمَمَاتِيْ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿۱۶۲﴾ لَا شَرِيْكَ لَهٗ ۚ وَ
منهنجو جيئڻ ۽ منهنجو مرڻ سمورو الله جي واسطي آهي جيڪو سمورن جهانن جو رب آهي. ان جو ڪوئي شريڪ نه آهي ۽

بِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَ اَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمِيْنَ ﴿۱۶۳﴾ قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ
مون کي اهو ئي حڪم ٿيو آهي ۽ مان سمورن کان پهريون مسلمان آهيان ف۳۴۰ تون فرماءِ ڇا الله کان سواءِ

اَبْغِيْ رَبًّا وَّ هُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ ؕ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ
ٻيو رب ڳوليان حالانڪ اهو هر شيءِ جو رب آهي ف۳۴۱ ۽ جيڪو جو ڪجهه ڪمائي اهو ان جي

اِلَّا عَلَيْهَا ۚ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ اُخْرٰى ۚ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ
ذمي آهي، ۽ ڪو به بارکڻندڙ ٻئي جو بار نه کڻندو ف۳۴۲ پوءِ توهان کي پنهنجي رب

مَّرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيْهِ تَخْتَلِفُوْنَ ﴿۱۶۴﴾ وَ هُوَ
جي طرف موٽڻو آهي ف۳۴۳ اهو توهان کي ٻڌائيندو جنهن ۾ توهان اختلاف ڪندا هئا. ۽ اهو ئي

الَّذِيْ جَعَلَكُمْ خَلٰٓئِفَ الْاَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ
آهي، جنهن زمين ۾ توهان کي نائب ڪيو ف۳۴۴ ۽ توهان مان هڪڙن کي ٻين تي ڪيئي درجا بلندي

دَرَجٰتٍ لِّيَبْلُوَكُمْ فِيْ مَآ اٰتٰىكُمْ ؕ اِنَّ رَبَّكَ سَرِيْعُ الْعِقَابِ ۖ
ڏنائين ف۳۴۵ جيئن توهان کي آزمائي ف۳۴۶ ان شيءِ ۾ جيڪا توهان کي عطا ڪيائين، بيشڪ تنهنجي رب کي عذاب ڪندي دير نٿي لڳي

وَاِنَّهٗ لَغَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿۱۶۵﴾
۽ بيشڪ اهو ضرور بخشيندڙ مهربان آهي.

سُوْرَةُ الْاَعْرَافِ مَكِّيَّةٌ ٣٩ | بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ | اٰيَاتُهَا ٢٠٦ رُكُوْعَاتُهَا ٢٤

سورة اعراف مڪي آهي ۽ ان ۾ الله نهايت مهربان ٻاجهاريءَ جي نالي سان (شروع) ف۱ ۲۰۶ آيتون ۽ ۲۴ رڪوع آهن

الٓمّٓصٓ ﴿۱﴾ كِتٰبٌ اُنْزِلَ اِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِيْ صَدْرِكَ حَرَجٌ
اي محبوب! هڪ ڪتاب تنهنجي طرف نازل ڪيو ويو پوءِ تنهنجي دل ان کان رڪجي نه ڪٿڙجي ف۲

مِّنْهُ لِتُنْذِرَ بِهٖ وَ ذِكْرٰى لِلْمُؤْمِنِيْنَ ﴿۲﴾ اِتَّبِعُوْا مَآ اُنْزِلَ
جيئن تون ان سان ڊيڄارين ۽ مسلمانن کي نصيحت آهي. اي انسانو! ان تي هلو جيڪو توهان

اِلَيْكُمْ مِّنْ رَّبِّكُمْ وَ لَا تَتَّبِعُوْا مِنْ دُوْنِهٖٓ اَوْلِيَآءَ ؕ قَلِيْلًا مَّا
جي طرف توهان جي رب وٽان نازل ٿيو ف۳ ۽ ان کي ڇڏي ٻين حاڪمن جي پٺيان نه لڳو، تمام ٿورو

ف۳۴۰ اوليت يا ته هن اعتبار سان آهي ته نبين سڳورن جو اسلام سندن اُمت تي مقدم هوندو آهي يا هن اعتبار سان ته حضور پُر نُور محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن اول مخلوقات آهن ته پوءِ ضرور اول المسلمين ٿيا.

ف۳۴۱ شان نزول:- ڪافرن محبوب نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن کي چيو هو ته توهان اسان جي دين جي طرف موٽي اچو ۽ اسان جي معبودن جي عبادت ڪريو. حضرت ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما فرمايو ته وليد ابن مغيره چوندو هو ته منهنجو رستو اختيار ڪريو، ان ۾ جيڪڏهن ڪجهه گناهه آهي ته اهو منهنجي ڪنڌ تي. انهيءَ تي هيءَ آيت ڪريمه نازل ٿي ۽ ٻڌايو ويو ته اهو رستو باطل آهي، خدا شناس ڪهڙي طرح پسند ڪري سگهي ٿو ته الله تعالیٰ کان سواءِ ڪنهن ٻئي کي رب سڏي، ۽ هي به باطل آهي ته ڪنهن جو گناهه ٻيو کڻي سگهي.

ف۳۴۲ هر شخص پنهنجي گناهه ۾ پڪڙيل هوندو، ٻئي جي گناهه ۾ نه.

ف۳۴۳ قيامت جي ڏينهن.

ف۳۴۴ ڇو ته حضور پُر نور محبوب سيّد عالم صلی الله عليه وسلم جن خاتم النبيين آهن. ڪانئن پوءِ ڪو به نبي نه آهي ۽ سندن اُمت آخر الامم آهي. ان ڪري انهن کي زمين ۾ اڳين جو خليفو ڪيائين ته جيئن ان جا مالڪ هجن ۽ ان ۾ تصرف ڪن. النصف ع ۲۰ ۱۱ ٧

ف۳۴۵ شڪل وصورت ۾، حسن وجمال ۾، رزق ومال ۾، علم وعقل ۾ ۽ قوت وڪمال ۾.

ف۳۴۶ يعني آزمائش ۾ وجهي ته توهان نعمت، مرتبو ۽ مال حاصل ڪري ڪيئن شڪرگذار رهو ٿا ۽ هڪ ٻئي سان ڪهڙي قسم جو سلوڪ ڪريو ٿا.

ف۱ سورة اعراف، هيءَ سورة مڪه مڪرم ۾ نازل ٿي ۽ هڪ روايت ۾ آهي ته پنجن آيتن کان سواءِ هي سورة مڪي آهي جن مان پهرين آيت وَاسْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِيْ، آهي. هن سورة ۾ ٻه سو ڇهه آيتون، چوويهه رڪوع ۽ ٽي هزار ٽي سو ٻنجويهه ڪلمان ۽ چوڏهن هزار ڏهه حرف آهن.

ف۲ هن خيال جي ڪري ته شايد ماڻهو نه مڃن ۽ ان تي اعتراض ڪن ۽ ان جي تڪذيب جي پوئيان هجن.

ف۳ يعني قرآن شريف، جنهن ۾ هدايت ۽ نور جو بيان آهي. زجاج چيو ته قرآن شريف ۽ ان شيءِ جي تابعداري ڪريو، جيڪا نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن آندي ڇو ته اهو سڀ الله تعالیٰ جو نازل ڪيل آهي، جيئن ته قرآن شريف ۾ فرمايو اٿس مَآ اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ الْاٰيَةَ. يعني جو ڪجهه توهان وٽ رسول آڻين، ان کي وٺو ۽ جنهن کان منع فرمائين، تنهن کان پري رهو.

تَذَكَّرُوْنَ ③ وَكَمْ مِّنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنٰهَا فَجَآءَهَا بَاْسُنَا بَيَاتًا اَوْ

سمجهو ٿا ۽ ڪيترائي ڳوٺ اسان تباه ڪيا ۴ پوءِ انهن تي اسان جو عذاب راتِ جو آيو يا اهي ٻن پهرن جي وقت

هُمْ قَآئِلُوْنَ ④ فَمَا كَانَ دَعْوٰىهُمْ اِذْ جَآءَهُمْ بَاْسُنَآ اِلَّآ اَنْ

سُتل هئا ۵ پوءِ انهن جي زبان کان ڪجهه به نڪتو جڏهن اسان جو عذاب انهن تي آيو مگر اهو ئي

قَالُوْٓا اِنَّا كُنَّا ظٰلِمِيْنَ ⑤ فَلَنَسْـَٔلَنَّ الَّذِيْنَ اُرْسِلَ اِلَيْهِمْ

چوڻ لڳا ته اسان ظالم هئاسين ۶ پوءِ بيشڪ ضرور اسان پڇنداسين جن وٽ رسول ويا ۽

وَلَنَسْـَٔلَنَّ الْمُرْسَلِيْنَ ⑥ فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَّمَا كُنَّا

بيشڪ ضرور اسان سوال ڪنداسين رسولن کان ۷ ۸ پوءِ ضرور اسان انهن کي ٻڌائينداسين ۹ پنهنجي علم سان ۽ اسان

غَآئِبِيْنَ ⑦ وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذِ الْحَقُّ ۚ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِيْنُهٗ

غائب نه هئاسين. ۽ ان ڏينهن وزن ضرور ٿيڻو آهي ۱۰ پوءِ جن جا پڙ ڳورا ٿيا ۱۱

فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ⑧ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِيْنُهٗ فَاُولٰٓئِكَ

اهي ئي مراد کي پهتا ۽ جن جا پڙ هلڪا رهيا ۱۲ پوءِ اهي آهن جن

الَّذِيْنَ خَسِرُوْٓا اَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوْا بِاٰيٰتِنَا يَظْلِمُوْنَ ⑨ وَ

پنهنجي پاڻ کي نقصان ۾ وڌو انهن زيادتين جي سبب جيڪي اسان جي آيتن سان ڪندا هئا. ۱۳ ۽

لَقَدْ مَكَّنّٰكُمْ فِى الْاَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيْهَا مَعَايِشَ ۗ قَلِيْلًا

بيشڪ اسان توهان کي زمين ۾ طاقت ڏني ۽ توهان جي واسطي ان ۾ زندگي جا سبب بنايا ۱۴ تمام ٿورو

ع ١٠/٨ مَّا تَشْكُرُوْنَ ⑩ وَلَقَدْ خَلَقْنٰكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنٰكُمْ ثُمَّ قُلْنَا

شڪر ڪريو ٿا. ۱۵ ۽ بيشڪ اسان توهان کي پيدا ڪيو پوءِ توهان جي صورتون ناهيون پوءِ اسان ملائڪن کي فرمايو

لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ ۖ فَسَجَدُوْٓا اِلَّآ اِبْلِيْسَ ۭ لَمْ يَكُنْ مِّنَ

ته آدم کي سجدو ڪيو پوءِ اهي سمورا سجدي ۾ ڪري پيا مگر ابليس اهو سجدي ڪندڙن مان

السّٰجِدِيْنَ ⑪ قَالَ مَا مَنَعَكَ اَلَّا تَسْجُدَ اِذْ اَمَرْتُكَ ۭ قَالَ اَنَا خَيْرٌ

نه هو. فرمايائين ڪهڙي شيءِ توکي روڪيو جو تو سجدو نه ڪيو جڏهن ته مان توکي حڪم ڏنو هو چيائين ۱۶ ته مان ان کان

مِّنْهُ ۚ خَلَقْتَنِىْ مِنْ نَّارٍ وَّخَلَقْتَهٗ مِنْ طِيْنٍ ⑫ قَالَ فَاهْبِطْ

ڀلو آهيان تو مون کي باه مان بنايو ۽ هن کي مٽي مان ناهيو ۱۷ فرمايائين هتان لهي وڃ

ف۴ هاڻي الله جي حڪم جي تابعداري ڇڏي ڏيڻ ۽ ان کان منهن ڦيرائڻ جا نتيجا اڳين قومن جي حالتن ۾ ڏيکاريا وڃن ٿا.

ف۵ معنيٰ هيءَ آهي ته اسان جو عذاب اهڙي وقت آيو جڏهن انهن کي خيال به نه هو يا رات جو وقت هو ۽ اهي آرام ۾ هئا يا ڏينهن جو ٻن پهرن جو وقت هو ۽ اهي آرام ۾ هئا نه عذاب جي نازل ٿيڻ جي ڪا نشاني هئي نه قياس، جو اوچتو اچي ويو. اُن سان ڪافرن کي تنبيهه ڪئي وڃي ٿي ته اهي امن ۽ آرام جي سببن تي مغرور نه ٿين. جڏهن الله تعاليٰ جو عذاب ايندو آهي ته هڪ ئي پيري اچي ويندو آهي.

ف۶ عذاب اچڻ تي انهن پنهنجي جُرم جو اعتراف ڪيو ۽ ان وقت اعتراف به فائدو نه ٿو ڏئي.

ف۷ ته انهن رسولن جي دعوت جو ڪهڙو جواب ڏنو ۽ انهن جي حڪم جي ڪهڙي تعميل ڪئي.

ف۸ ته انهن پنهنجن امتن کي اسان جا پيغام پهچايا ۽ انهن اُمتن ڪين ڪهڙو جواب ڏنو.

ف۹ رسولن کي ۽ انهن جي اُمتن کي به ته انهن دُنيا ۾ ڇا ڪيو.

ف۱۰ هن طرح ته الله عز و جل هڪ ميزان قائم فرمائيندو جنهن جو هر هڪ پڙ ايتري ته ڪشادگي رکندو جيتري اوڀر ۽ اولهه جي وچ ۾ ڪشادگي آهي. ابن جوزي چيو ته حديث شريف ۾ آيو آهي ته حضرت داؤد عليه السلام بارگاهِ الاهيءَ ۾ ميزان ڏسڻ جي درخواست ڪئي. جڏهن ميزان ڏيکاريو ويو ۽ پاڻ ان جي پُڙن جي ڪشادگي ڏٺي، عرض ڪيائين يا رب! ڪنهن جي طاقت آهي جو اُنهن کي نيڪين سان ڀري سگهي. ارشاد ٿيو ته اي داؤد! مان جڏهن پنهنجن ٻانهن کان راضي ٿيندو آهيان ته هڪ کارڪ سان ان کي ڀري ڇڏيندو آهيان، يعني ٿوري نيڪي به مقبول ٿي وڃي ته پوءِ فضلِ الاهيءَ سان ايتري وڌي وڃي ٿي جو ميزان کي ڀري ڇڏي.

ف۱۱ نيڪيون زياده ٿيون.

ف۱۲ ۽ انهن ۾ ڪا نيڪي نه ٿي. اهو ڪافرن جو حال هوندو جيڪي ايمان کان محروم آهن ۽ ان سبب جي ڪري انهن جو ڪو عمل مقبول نه آهي.

ف۱۳ جو انهن کي ڇڏي ڏيندا هئا ڪوڙو چوندا هئا، انهن جي تابعداري کان مُنهن ڦيرائيندا هئا. ف۱۴ ۽ پنهنجي فضل سان توهان کي راحتون ڏنيون، ان جي باوجود توهان. ف۱۵ شڪر جي حقيقت نعمت جو تصور ۽ ان جو اظهار آهي ۽ ناشڪري نعمت کي وسارڻ ۽ ان کي لڪائڻ. ف۱۶ مسئلو:- هن مان ثابت ٿئي ٿو ته امر وجوب جي لاءِ هوندو آهي ۽ سجدي نه ڪرڻ جو سبب معلوم فرمائڻ ملامت جي لاءِ آهي ۽ هن لاءِ ته شيطان جي دشمني ۽ ان جو ڪفر ۽ تڪبر ۽ پنهنجي اصل تي فخر وارو هجڻ ۽ حضرت آدم عليه السلام جي اصل جي حقارت ڪرڻ ظاهر ٿي وڃي. ف۱۷ هن مان سندس مراد هيءَ هئي ته باهه مٽيءَ کان افضل ۽ اعليٰ آهي، پوءِ جنهن جو اصل باهه هوندي، اهو افضل هوندو ان کان جنهن جو اصل مٽي هجي ۽ ان خبيث جو اهو خيال غلط ۽ باطل آهي؛ ڇوته افضل اهو آهي جنهن کي مولیٰ ۽ مالڪ فضيلت ڏئي. فضيلت جو دارومدار اصل ۽ جوهر تي آهي، بلڪ مالڪ جي تابعداري تي آهي ۽ فرمانبرداري تي، ۽ باهه جو مٽيءَ کان افضل هجڻ به صحيح نه آهي، ڇوته باهه ۾ غصو، تيزي ۽ غرور آهي ۽ هي تڪبر واري هجڻ جو سبب ٿئي ٿو ۽ مٽيءَ مان سُڪون، بُردباري، حياءُ ۽ صبر حاصل ٿين ٿيا. مٽيءَ سان ملڪ آباد ٿين ٿا ۽ باهه سان هلاڪ ٿين ٿا. مٽي امانت واري آهي، جيڪا شيءِ ان ۾ رکي وڃي ان کي محفوظ رکي ۽ وڌائي ۽ باهه فنا ڪري ڇڏي ٿي. ان جي باوجود لطف هيءَ آهي ته مٽي باهه کي وسائي ڇڏي ٿي ۽ باهه مٽيءَ کي فنا نه ٿي ڪري سگهي؛ ان کان علاوه ابليس جي بي وقوفي ۽ بد بختي هيءَ آهي ته ان نص جي موجود هوندي ان جي سامهون قياس ڪيو ۽ جيڪو قياس، نص جي مخالف هجي اهو ضرور مردود آهي.

مِنْهَا فَمَا يَكُوْنُ لَكَ اَنْ تَتَكَبَّرَ فِيْهَا فَاخْرُجْ اِنَّكَ مِنَ
توکي حق نہ تو پھچي جو هتي رهي وڏائي ڪرين نڪري وڃ ف١٨ تون آهين ذلت
الصّٰغِرِيْنَ (١٣) قَالَ اَنْظِرْنِيْٓ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُوْنَ (١٤) قَالَ اِنَّكَ
وارن مان . ف١٩ چيائين مون کي مهلت ڏي ان ڏينهن تائين جو ماڻهو اٿاريا وڃن . فرمايائين توکي
مِنَ الْمُنْظَرِيْنَ (١٥) قَالَ فَبِمَآ اَغْوَيْتَنِيْ لَاَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ
مهلت آهي . ف٢٠ چيائين قسم آهي ان جو تو مون کي گمراهه ڪيو، مان ضرور تنهنجي سڌي رستي تي انهن
الْمُسْتَقِيْمَ (١٦) ثُمَّ لَاٰتِيَنَّهُمْ مِّنْۢ بَيْنِ اَيْدِيْهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ
جي تاڙ ۾ ويهندس . ف٢١ پوءِ ضرور مان انهن وٽ ويندس انهن جي اڳيان ۽ انهن جي پٺيان
وَعَنْ اَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَآئِلِهِمْ ۭ وَلَا تَجِدُ اَكْثَرَهُمْ شٰكِرِيْنَ (١٧)
۽ انهن جي سڄي ۽ انهن جي کٻي طرف کان ف٢٢ ۽ تون انهن مان گهڻن کي شڪرگذار نہ ڏسندين . ف٢٣
قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُوْمًا مَّدْحُوْرًا ۭ لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَاَمْلَئَنَّ
فرمايائين هتان نڪري وڃ هتايل تڙيل ضرور جيڪو انهن مان تنهنجي چئي تي هلندو
جَهَنَّمَ مِنْكُمْ اَجْمَعِيْنَ (١٨) وَيٰٓاٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ
مان توهان سمورن سان جهنم کي ڀريندس ف٢٤ ۽ اي آدم تون ۽ تنهنجي زال ف٢٥ بهشت ۾ رهو
فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُوْنَا
پوءِ ان مان جتان وڻيو کائو ۽ هن وڻ جي ويجهو نہ وڃجو جو حد کان لنگهندڙن مان
مِنَ الظّٰلِمِيْنَ (١٩) فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطٰنُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَاوٗرِيَ
ٿي ويندؤ پوءِ شيطان انهن جي دل ۾ خيال وڌو جيئن لڪل ٿي ظاهر ڪري انهن جي شرم جون
عَنْهُمَا مِنْ سَوْاٰتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهٰكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هٰذِهِ
شيون ف٢٦ جيڪي انهن کان لڪل هيون ف٢٧ ۽ چيائين توهان کي توهان جي رب هن وڻ کان هن جي ڪري
الشَّجَرَةِ اِلَّآ اَنْ تَكُوْنَا مَلَكَيْنِ اَوْ تَكُوْنَا مِنَ الْخٰلِدِيْنَ (٢٠) وَ
منع فرمايو آهي جو متان توهان ملائڪ ٿي وڃو يا هميشه جي حياتي وارا . ف٢٨ ۽ انهن سان
قَاسَمَهُمَآ اِنِّيْ لَكُمَا لَمِنَ النّٰصِحِيْنَ (٢١) فَدَلّٰىهُمَا بِغُرُوْرٍ ۚ فَلَمَّا
قسم کنيائين تہ مان توهان ٻنهي جو خيرخواهه آهيان . پوءِ انهن کي لاٿائين ٺڳي سان ف٢٩ پوءِ جڏهن

ف١٨ جنت مان جو هيءَ تابعداري ۽ نوڙت ڪرڻ وارن جي جڳهه آهي . منڪر ۽ سرڪش جي نہ آهي .

ف١٩ جو انسان تنهنجي مذمت ڪندو ۽ هر زبان تو تي لعنت ڪندي ۽ اهو ئي تڪبر ڪرڻ واري جو انجام آهي .

ف٢٠ ۽ ان مهلت جي مدت سورة الحجر ۾ بيان فرمائي ويئي ، اِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِيْنَ اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُوْمِ ۽ هي وقت پهرين ڦوڪ جو آهي ، جڏهن سمورا ماڻهو مري ويندا . شيطان مُلُن جي زنده ٿيڻ تائين مهلت گهري هئي ۽ ان مان سندس مطلب هي هو تہ موت جي سختي کان بچي وڃي ، اهو قبول نہ ٿيو ۽ پهرين ڦوڪ تائين مهلت ڏني ويئي .

ف٢١ تہ بني آدم جي دل ۾ وسوسا وجهان ۽ انهن کي باطل جي طرف مائل ڪريان ، گناهن جي رغبت ڏياريان ، تنهنجي تابعداري ۽ عبادت کان روڪيان ۽ گمراهي ۾ وجهان .

ف٢٢ يعني چئني طرفن کان انهن کي گهيرو ڪري سڌي واٽ کان ٿڙڪيندس .

ف٢٣ جڏهن تہ شيطان بني آدم کي گمراهه ڪرڻ ۽ شهوتن ۽ قبيح فعلن ۾ مبتلا ڪرڻ ۾ پنهنجي مڪمل ڪوشش ڪرڻ جو ارادو ڪري چڪو هو ، ان ڪري کيس گمان هو تہ اهو بني آدم کي ڦيٽڪائي ۽ انهن کي فريب ڏيئي خداوند عالم جي نعمتن جي شڪر ۽ سندس عبادت ۽ فرمانبرداري کان روڪي ڇڏيندو .

ف٢٤ توکي ۽ تنهنجي اولاد کي بہ ۽ تنهنجي تابعداري ڪرڻ وارن ماڻهن کي بہ سڀني کي جهنم ۾ داخل ڪيو ويندو . شيطان کي جنت مان ڪڍي ڇڏڻ کان پوءِ حضرت آدم عليه السلام کي خطاب فرمايائين جيڪو اڳتي اچي ٿو .

ف٢٥ يعني حضرت حوا .

ف٢٦ يعني اهڙو وسوسو وڌائين جو جنهن جو نتيجو هي ٿئي تہ اهي ٻيئي پاڻ ۾ هڪٻئي جي سامهون اگهاڙا ٿين . هن آيت مان هي مسئلو ثابت ٿيو تہ اهو جسم ، جنهن کي عورت (اوگهڙ) چوندا آهن ، ان کي لڪائڻ ضروري آهي ۽ کولڻ منع آهي ۽ هيءَ بہ ثابت ٿيو تہ ان جو کولڻ هميشہ کان وٺي عقل وٽ مذموم ۽ طبيعتن کي ناپسند رهيو آهي .

ف٢٧ هن مان معلوم ٿيو تہ انهن ٻنهي سڳورن اجا تائين هڪٻئي جي اوگهڙ نہ ڏٺي هئي . ف٢٨ جو جنت ۾ رهو ۽ ڪڏهن بہ نہ مرو . ف٢٩ معنيٰ هيءَ آهي تہ ابليس ملعون ڪوڙو قسم کڻي حضرت آدم عليه السلام کي ڌوکو ڏنو ۽ پهريون ڪوڙي قسم کڻڻ وارو ابليس آهي . حضرت آدم عليه السلام کي گمان بہ نہ هو تہ ڪو الله تعاليٰ جو قسم کڻي ڪوڙ ڳالهائي سگهي ٿو . انهيءَ ڪري پاڻ ان جي ڳالهہ تي اعتبار ڪيائين .

ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفٰنِ عَلَيْهِمَا
انهن انهيءَ وڻ کي چکيو تہ انهن تي سندن شرمجون شيون ظاهر ٿي پيون ۽ پنهنجي جسم تي بهشت جا پن
مِنْ وَّرَقِ الْجَنَّةِ ؕ وَنَادٰىهُمَا رَبُّهُمَآ اَلَمْ اَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا
چمبڙائڻ لڳا ۽ انهن کي سندن رب فرمايو ڇا مان توهان کي هن وڻ کان روڪيو
الشَّجَرَةِ وَاَقُلْ لَّكُمَآ اِنَّ الشَّيْطٰنَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُّبِيْنٌ ﴿٢٢﴾ قَالَا رَبَّنَا
هو ۽ توهان کي فرمايو نہ هو مگر تہ شيطان توهان جو چٽو دشمن آهي. ٻنهي عرض ڪيو
ظَلَمْنَآ اَنْفُسَنَا ٚ وَاِنْ لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُوْنَنَّ مِنَ
اي اسان جا رب اسان پنهنجو پاڻ نقصان ڪيو جيڪڏهن تو اسان کي نہ بخشيو ۽ اسان تي رحم نہ ڪيئي تہ اسان ضرور نقصان وارن مان
الْخٰسِرِيْنَ ﴿٢٣﴾ قَالَ اهْبِطُوْا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ۚ وَلَكُمْ فِي
ٿينداسين. فرمايائين لهي وڃو ف٣١ توهان مان هڪڙا ٻين جا دشمن آهن ۽ توهان کي زمين
الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَّمَتَاعٌ اِلٰى حِيْنٍ ﴿٢٤﴾ قَالَ فِيْهَا تَحْيَوْنَ وَفِيْهَا
۾ هڪ وقت تائين رهڻ آهي ۽ گذارڻ آهي. فرمايائين انهيءَ ۾ جيئندو ۽ انهيءَ ۾
تَمُوْتُوْنَ وَمِنْهَا تُخْرَجُوْنَ ﴿٢٥﴾ ع يٰبَنِيْٓ اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ
مرندؤ ۽ انهيءَ مان اٿاريا ويندؤ. ف٣٢ اي آدم جي اولاد بيشڪ اسان توهان جي طرف هڪ
لِبَاسًا يُّوَارِيْ سَوْاٰتِكُمْ وَرِيْشًا ؕ وَلِبَاسُ التَّقْوٰى ۙ ذٰلِكَ خَيْرٌ ؕ
پوشاڪ لاٿي جو توهان جي شرم جي شين کي ڍڪي ۽ هڪ اها جو توهان جو سينگار هجي ف٣٣ ۽ پرهيزگاري جي پوشاڪ اها سڀ کان بهتر
ذٰلِكَ مِنْ اٰيٰتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُوْنَ ﴿٢٦﴾ يٰبَنِيْٓ اٰدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ
آهي ف٣٤ هيءَ الله جي نشانين مان آهي جو من اهي نصيحت پرائن. اي آدم جي اولاد ف٣٥ خبردار شيطان توهان کي فتني ۾ نہ وجهي
الشَّيْطٰنُ كَمَآ اَخْرَجَ اَبَوَيْكُمْ مِّنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا
جيئن توهان جي ماءُ پيءُ کي بهشت مان ڪڍيائين. لهرايائين انهن جي پوشاڪ جو سندن شرم جون
لِيُرِيَهُمَا سَوْاٰتِهِمَا ؕ اِنَّهٗ يَرٰىكُمْ هُوَ وَقَبِيْلُهٗ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ ؕ
شيون انهن کي نظر اچن. بيشڪ اهو ۽ ان جو قبيلو توهان کي اتان ڏسن ٿا جتان توهان انهن کي نہ ٿا ڏسي سگهو ف٣٦
اِنَّا جَعَلْنَا الشَّيٰطِيْنَ اَوْلِيَآءَ لِلَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿٢٧﴾ وَاِذَا فَعَلُوْا
بيشڪ اسان شيطانن کي انهن جو دوست ڪيو آهي جيڪي ايمان نہ ٿا آڻين. جڏهن ڪا بي حيائي ڪن

ع ١٥ ٢ ٩

ف٣٠ ۽ جنتي لباس جسم کان جدا ٿي ويا ۽ اهي هڪٻئي کان پنهنجو بدن لڪائي نہ سگهيا. ان وقت تائين انهن سڳورن مان ڪنهن بہ پاڻ پنهنجي اُگهڙ نہ ڏٺي هئي ۽ نہ ان وقت تائين ڪين ان جي حاجت پيش آئي هئي.

ف٣١ اي آدم ۽ حوا پنهنجي اولاد سان گڏ جيڪا توهان ۾ آهي.

ف٣٢ قيامت جي ڏينهن حساب جي لاءِ

ف٣٣ يعني هڪ لباس تہ اهو آهي جنهن سان بدن لڪايو وڃي ۽ پردو ڪيو وڃي ۽ هڪ لباس اهو آهي جنهن سان سونهن هجي ۽ هي بہ غرض صحيح آهي.

ف٣٤ پرهيزگاري جو لباس ايمان، حياءُ، نيڪ خصلتون ۽ نيڪ عمل آهن. بيشڪ اهو لباس زينت کان افضل ۽ بهتر آهي.

ف٣٥ شيطان جي ڌوڪي بازي ۽ حضرت آدم عليه السلام سان سندس دُشمني جو بيان فرمائي بني آدم کي خبردار ۽ هوشيار ڪيو وڃي ٿو تہ اهي شيطان جي وسوسن، برغلائڻ ۽ سندس مڪرن کان بچندا رهن. جيڪو حضرت آدم عليه السلام سان اهڙي فريبڪاري ڪري چُڪو آهي، اهو سندس اولاد کي ڪڏهن بہ معاف ڪرڻ وارو نہ آهي.

ف٣٦ الله تعالى جنن کي اهڙو ادراڪ ڏنو آهي، جو اهي انسانن کي ڏسن ٿا ۽ انسانن کي اهڙو ادراڪ نہ آهي جو اهي جنن کي ڏسي سگهن. حديث شريف ۾ آهي تہ شيطان، انسان جي جسم ۾ خون جي رستن (رڳن) ۾ داخل ٿي وڃي ٿو. حضرت ذوالنون رضي الله تعالى عنه فرمايو تہ جيڪڏهن شيطان اهڙو آهي جو اهو توهان کي ڏسي ٿو ۽ توهان ان کي نہ ٿا ڏسي سگهو تہ پوءِ توهان اهڙي کان مدد گهرو، جيڪو ان کي ڏسندو هجي ۽ اهو ان کي نہ ڏسي سگهي، يعني الله ڪريم رحيم ستار غفار کان مدد گهرو.

فَاحِشَةً قَالُوْا وَجَدْنَا عَلَيْهَا اٰبَآءَنَا وَاللّٰهُ اَمَرَنَا بِهَا ؕ قُلْ اِنَّ
ف٣٧ چون ٿا ان تي پنهنجي ابي ڏاڏي کي ڏٺوسون ۽ اسان کي الله ان جو حڪم ڏنو ف٣٨ تون فرماءِ بيشڪ الله
اللّٰهَ لَا یَاْمُرُ بِالْفَحْشَآءِ ؕ اَتَقُوْلُوْنَ عَلَی اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿۲۸﴾
بيحيائي جو حڪم نه ڏيندو آهي، ڇا! الله تي اها ڳالهه گهڙيو ٿا جنهن جي توهان کي خبر نه آهي.
قُلْ اَمَرَ رَبِّیْ بِالْقِسْطِ ۟ وَاَقِیْمُوْا وُجُوْهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ
تون فرماءِ منهنجي رب انصاف جو حڪم ڏنو آهي، ۽ هيءُ ته پنهنجا منهن سڌا ڪريو هر نماز جي وقت ۽
وَّادْعُوْهُ مُخْلِصِیْنَ لَهُ الدِّیْنَ ۬ؕ كَمَا بَدَاَكُمْ تَعُوْدُوْنَ ﴿۲۹﴾ؕ
ان جي عبادت ڪريو خالص انهيءَ جا بانها ٿي ڪري جيئن ان توهان جي شروعات ڪئي ايئن ئي توهان موٽندؤ. ف٣٩
فَرِیْقًا هَدٰی وَفَرِیْقًا حَقَّ عَلَیْهِمُ الضَّلٰلَةُ ؕ اِنَّهُمُ اتَّخَذُوا
هڪڙي فرقي کي واٽ ڏيکاريائين ف٤٠ ۽ ٻئي فرقي جي گمراهي ثابت ٿي ف٤١ انهن الله
الشَّیٰطِیْنَ اَوْلِیَآءَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَیَحْسَبُوْنَ اَنَّهُمْ مُّهْتَدُوْنَ ﴿۳۰﴾
کي ڇڏي شيطان کي ساٿي بنايو ف٤٢ ۽ هي سمجهن ٿا ته اهي راهه تي آهن.
یٰبَنِیْۤ اٰدَمَ خُذُوْا زِیْنَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَّكُلُوْا وَاشْرَبُوْا
اي آدم جي اولاد پنهنجي سينگار کي وٺو، جڏهن مسجد ۾ وڃو ف٤٣ ۽ کائو ۽ پيئو ف٤٤
وَلَا تُسْرِفُوْا ۚ اِنَّهٗ لَا یُحِبُّ الْمُسْرِفِیْنَ ﴿۳۱﴾ؒ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِیْنَةَ اللّٰهِ
۽ حد کان نه لنگهو بيشڪ حد کان لنگهندڙ ان کي پسند نه آهن. تون فرماءِ ڪنهن حرام ڪئي الله جي اها زينت
الَّتِیْۤ اَخْرَجَ لِعِبَادِهٖ وَالطَّیِّبٰتِ مِنَ الرِّزْقِ ؕ قُلْ هِیَ لِلَّذِیْنَ
جيڪا ان پنهنجي ٻانهن جي واسطي ڪڍي ف٤٥ ۽ پاڪ رزق ف٤٦ تون فرماءِ اها ايمان وارن جي واسطي
اٰمَنُوْا فِی الْحَیٰوةِ الدُّنْیَا خَالِصَةً یَّوْمَ الْقِیٰمَةِ ؕ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ
آهي دنيا ۾ ۽ قيامت ۾ ته خاص انهن جي آهي، اسان اهڙيءَ طرح آيتون کولي بيان ڪندا
الْاٰیٰتِ لِقَوْمٍ یَّعْلَمُوْنَ ﴿۳۲﴾ قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّیَ الْفَوَاحِشَ
آهيون ف٤٧ علم وارن جي واسطي. ف٤٨ تون فرماءِ منهنجي رب ته بي حيائيون حرام فرمايون آهن ف٤٩
مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ وَالْبَغْیَ بِغَیْرِ الْحَقِّ وَاَنْ تُشْرِكُوْا
جيڪي انهن مان ظاهر آهن ۽ جيڪي لڪل ۽ گناهه ۽ ناحق زيادتي ف٥٠ ۽ الله سان

ع ٦ ١٠

ف٣٧ ۽ ڪو قبيح فعل يا گناهه انهن کان صادر ٿئي. جيئن جاهليت جي زماني جا ماڻهو، مرد ۽ عورتون اگهاڙا ڪعبه معظمه جو طواف ڪندا هئا. عطا جو قول آهي ته بي حيائي شرڪ آهي ۽ حقيقت هيءَ آهي ته هر قبيح فعل ۽ سمورا گناهه ۽ ڪبائر ان ۾ داخل آهن، جيتوڻيڪ هيءَ آيت خاص اگهاڙو ٿي طواف ڪرڻ جي باري ۾ آئي هجي. جڏهن ڪافرن جي اهڙي بي حيائي جي ڪمن تي سندن مذمت ڪئي ويئي ته ان تي انهن جيڪو چيو، سو اڳتي اچي ٿو.

ف٣٨ ڪافرن پنهنجي قبيح فعلن جا ٻه عذر بيان ڪيا: هڪ هيءُ ته انهن پنهنجن ابن ڏاڏن کي اهو ئي فعل ڪندي ڏٺو آهي. انهيءَ ڪري انهن جي تابعداري ۾ هي به ڪندا آهن. هيءُ ته جاهل بدڪار جي تقليد ٿي ۽ اها ڪنهن عقلمند وٽ جائز نه آهي. علم ۽ تقويٰ واري جي تقليد ڪئي ويندي آهي، نه جاهل گمراهه جي. انهن جو ٻيو عذر هي هو ته الله تعالىٰ انهن کي فعلن جو حڪم ڏنو آهي. اهو صرف الزام ۽ بهتان هو. جيئن ته الله تعالىٰ رد فرمائي ٿو.

ف٣٩ يعني جيئن ان توهان کي نيست مان هست ڪيو، ايئن ئي موت کان پوءِ زنده فرمائيندو. اخروي زندگي جي انڪار ڪرڻ وارن تي هيءُ حجت آهي ۽ هن مان هيءُ به فائدو حاصل ٿئي ٿو ته جڏهن ان جي طرف موٽڻو آهي ۽ اهو عملن جي جزا ڏيندو ته پوءِ طاعتن ۽ عبادتن کي ان لاءِ خاص ڪرڻ ضروري آهي.

ف٤٠ ايمان ۽ معرفت جي ۽ انهن کي طاعت ۽ عبادت جي توفيق ڏنائين.

ف٤١ اهي ڪافر آهن. ف٤٢ انهن جي تابعداري ڪيائون، انهن جي چوڻ تي هليا، انهن جي حڪم سان ڪفر ۽ گناهن کي اختيار ڪيائون.

ف٤٣ يعني زينت جو لباس ۽ هڪ قول هيءُ آهي ته ڦڻي ڏيڻ، خوشبوءِ لڳائڻ زينت ۾ داخل آهن. مسئلو:- ۽ سنت هيءُ آهي ته ماڻهو سٺي حالت ۾ نماز لاءِ حاضر ٿئي، ڇو ته نماز ۾ رب کان دعا آهي ته پوءِ ان جي لاءِ سونهن ڪرڻ، عطر لڳائڻ مستحب، جيئن ته اوگهڙ ڍڪڻ ۽ پاڪائي واجب آهي. شان نزول:- مسلم شريف جي حديث ۾ آهي ته جاهليت جي زماني ۾ مرد ڏينهن جو ۽ عورتون رات جو اگهاڙا ٿي طواف ڪندا هئا هن آيت ۾ اوگهڙ ڍڪڻ ۽ ڪپڙن پهرڻ جو حڪم ڏنو ويو آهي ۽ هن ۾ دليل آهي ته اوگهڙ جو ڍڪڻ نماز ۽ طواف هرحال ۾ واجب آهي.

ف٤٤ شان نزول:- ڪلبي جو قول آهي ته بني عامر حج جي زماني ۾ پنهنجي خوراڪ گهٽ ڪري ڇڏيندا هئا ۽ گوشت ۽ گيهه ته بلڪل کائيندا ئي نه هئا ۽ ان کي حج جي تعظيم سمجهندا هئا. مسلمانن انهن کي ڏسي عرض ڪيو يا رسول الله! اسان ايئن ڪرڻ جو وڌيڪ حق آهي. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ته کائو ۽ پيئو، گوشت هجي توڙي گيهه، ۽ اسراف نه ڪريو ۽ اهو هي آهي ته ڍءُ ٿيڻ کان پوءِ به کائيندا رهو يا حرام جي پرواهه نه ڪريو ۽ هيءُ به اسراف آهي ته جيڪا شيءِ الله تعالىٰ حرام نه ڪئي، ان کي حرام ڪري ڇڏيو. حضرت ابن عباس رضی الله تعالىٰ عنهما فرمايو ڪاءِ جيڪو چاهين ۽ پهر جيڪو چاهين، اسراف ۽ تڪبر کان بچندو رهه. مسئلو:- آيت ۾ دليل آهي ته کائڻ ۽ پيئڻ جون سمورون شيون حلال آهن انهن کان سواءِ جن تي شريعت ۾ حرمت جو دليل قائم هجي ڇو ته اهو قائدو مقرر ۽ مسلم آهي ته اصل سمورين شين ۾ مباح هجڻ آهي، مگر جنهن تي شارع عليه الصلوٰة والسلام جن منع فرمائي هجي ۽ ان جي حرمت مستقل دليل سان ثابت هجي. ف٤٥ توڙي لباس هجي يا زينت جو ٻيو سامان. ف٤٦ ۽ کائڻ پيئڻ جون لذيذ شيون. مسئلو:- آيت پنهنجي عموم تي آهي. هر کائڻ جي شيءِ ان ۾ داخل آهي جنهن جي حرمت تي نص وارد نه ٿي هجي (خازن). پوءِ جيڪي ماڻهو توشه يارهين، ميلاد شريف، بزرگن جي فاتحه، عرس، شهادت جي مجلسن وغيره جي شيريني، سبيل جي شربت کي ممنوع چون ٿا اهي هن آيت جا مخالف ٿي ڪري گنهگار ٿين ٿا ۽ ان کي ممنوع چوڻ پنهنجي راءِ کي دين ۾ داخل ڪرڻ آهي ۽ اهائي بدعت ۽ گمراهي آهي. ف٤٧ جن سان حلال ۽ حرام جا احڪام معلوم ٿين. ف٤٨ جيڪي هي ڄاڻن ٿا ته الله واحد لاشريڪ له آهي، اهو جيڪو حرام ڪري، اهوئي حرام آهي. ف٤٩ هي مشرڪن کي خطاب آهي، جيڪي اگهاڙا ٿي ڪعبة الله جو طواف ڪندا هئا ۽ الله تعالىٰ جي حلال ڪيل پاڪ شين کي حرام ڪري ڇڏيندا هئا، انهن کي فرمايو وڃي ٿو ته الله اهي شيون حرام نه ڪيون آهن ۽ ان کان پنهنجن ٻانهن کي نه روڪيو آهي. جن شين کي ان حرام فرمايو، سي هي آهن: جيڪي الله تعالىٰ بيان فرمائي ٿو. انهن مان بي حيائي آهي جيڪا ظاهر هجي يا لڪل، قولي هجي يا فعلي. ف٥٠ حرام ڪيائين.

بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ سُلْطٰنًا وَّاَنْ تَقُوْلُوْا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا

شرڪ ڪرڻ جنھن جو ان ڪو دليل نہ لاٿو آھي ۽ ھيءُ تہ وا٥ الله تي اھا ڳالھ چئو جنھن جو

تَعْلَمُوْنَ ﴿٣٣﴾ وَلِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ ۚ فَاِذَا جَآءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَاْخِرُوْنَ

علم نہ ٿا رکو. ۽ ھر امت جي واسطي واعد و آھي و٥٢ پوءِ جڏھن انھن جي واعدي جو وقت آيو تہ ھڪ گھڙي نہ

سَاعَةً وَّلَا يَسْتَقْدِمُوْنَ ﴿٣٤﴾ يٰبَنِيْٓ اٰدَمَ اِمَّا يَاْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ

پنتي نہ اڳتي ٿيندا اي آدم جي اولاد جيڪڏھن تو ھان وٽ تو ھان منجھان رسول اچن و٥٣

يَقُصُّوْنَ عَلَيْكُمْ اٰيٰتِيْ ۙ فَمَنِ اتَّقٰى وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ

منھنجون آيتون پڙھندي پوءِ جيڪو پرھيزگاري ڪري و٥٤ ۽ ڀاڻ سڌاري و٥٥ پوءِ ان تي نہ ڪو خوف آھي

وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ﴿٣٥﴾ وَالَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا وَاسْتَكْبَرُوْا عَنْهَآ

نہ ڪو غم. ۽ جن اسان جي آيتن کي ڪوڙو سمجھيو ۽ ان جي مقابلي ۾ وڏائي ڪيائون

اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿٣٦﴾ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى

سي دوزخي آھن، انھن کي ان ۾ ھميشه رھڻو آھي. پوءِ ان کان وڌيڪ ظالم ڪير ٿي سگھي ٿو جنھن الله

عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيٰتِهٖ ۭ اُولٰٓئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيْبُهُمْ مِّنَ

تي ڪوڙ گھڙيو يا ان جون آيتون ڪوڙيون سمجھيون انھن کي تن جو لکيل نصيب پھچندو

الْكِتٰبِ ۭ حَتّٰٓى اِذَا جَآءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ ۙ قَالُوْٓا اَيْنَ مَا كُنْتُمْ

و٥٦ ايستائين جو جڏھن انھن وٽ اسان جا موڪليل و٥٧ قاصد انھن جو ساھ ڪيڏڻ اچن تہ انھن کي چوندا ڪاٿي آھن

تَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ ۭ قَالُوْا ضَلُّوْا عَنَّا وَشَهِدُوْا عَلٰٓي

اُھي جن جي تو ھان الله کان سواءِ پوڄا ڪندا ھيؤ، چوندا اُھي اسان کان وڃائجي ويا و٥٨ ۽ پنھنجي پاڻ تي شاھدي

اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوْا كٰفِرِيْنَ ﴿٣٧﴾ قَالَ ادْخُلُوْا فِيْٓ اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ

ڏين ٿا تہ اُھي ڪافر ھئا انھن کي الله فرمائي ٿو و٥٩ تہ تو ھان داخل ٿيو انھن امتن ۾ جيڪي تو ھان کان اڳ ۾

مِنْ قَبْلِكُمْ مِّنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ فِي النَّارِ ۭ كُلَّمَا دَخَلَتْ اُمَّةٌ لَّعَنَتْ

باھ ۾ ويون جنن ۽ ماڻھن مان جڏھن ھڪ ٽولو و٦٠ داخل ٿئي ٿو تہ ٻئي تي لعنت ڪري ٿو و٦١

اُخْتَهَا ۭ حَتّٰٓى اِذَا ادَّارَكُوْا فِيْهَا جَمِيْعًا ۙ قَالَتْ اُخْرٰىهُمْ لِاُوْلٰىهُمْ رَبَّنَا

ايستائين جو جڏھن سمورا انھي ۾ وڃي پيا تہ پويان پھرين کي چوندا و٦٢ اي اسان جا رب

و٥١ حرام ڪيائين.

و٥٢ مقرر وقت، جنھن تي مھلت ختم ٿي وڃي ٿي.

و٥٣ مفسرن جا ھن ۾ ٻہ قول آھن: ھڪ تہ رسل مان سمورا رسول مراد آھن، ٻيو ھيءُ تہ خاص محبوب پاڪ سردار عالم خاتم الانبياء صلی الله عليه وسلم جن مراد آھن، جيڪي سموري مخلوق جي طرف رسول بڻايا ويا آھن ۽ جمع جو صيغو تعظيم جي لاءِ آھي.

و٥٤ منع ڪيل شين کان بچي.

و٥٥ طاعتون ۽ عبادتون بجا آڻي.

و٥٦ يعني جيتري عمر ۽ روزي الله تعالیٰ انھن لاءِ لکي ڇڏي آھي سا انھن کي پھچندي.

و٥٧ ملڪ الموت ۽ سندس مددگار انھن ماڻھن جي عمرين ۽ روزين پوري ٿيڻ کان پوءِ.

و٥٨ انھن جو ڪٿي نالو ۽ نشان ئي نہ آھي.

و٥٩ انھن ڪافرن کي قيامت جي ڏينھن.

و٦٠ دوزخ ۾.

و٦١ جيڪو ان جي دين تي ھو. پوءِ مُشرڪ مُشرڪن تي لعنت ڪندا ۽ يھودي يھودين ۽ نصراني نصرانين تي.

و٦٢ يعني اڳين جي نسبت الله تعالیٰ کي چوندا

هٰٓؤُلَآءِ اَضَلُّوْنَا فَاٰتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِّنَ النَّارِ ؕ قَالَ لِكُلٍّ

هنن اسان کي گمراه ڪيو، پوءِ هنن کي باهہ جو ٻيڻو عذاب ڏي، فرمائيندو سڀني کي ٻيڻو آهي ف٦٣

ضِعْفٌ وَّلٰكِنْ لَّا تَعْلَمُوْنَ ﴿۳۸﴾ وَقَالَتْ اُوْلٰىهُمْ لِاُخْرٰىهُمْ فَمَا كَانَ

پر توهان کي خبر نہ آهي ف٦٤ ۽ پهريان پوين کي چوندا تہ توهان کي اسان تي

لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فَذُوْقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُوْنَ ﴿۳۹﴾ ع

ڪا فضيلت ڪونہ آهي ف٦٥ پوءِ چکو عذاب پنهنجي ڪرتوتن جي بدلي ۾ ف٦٦

اِنَّ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا وَاسْتَكْبَرُوْا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ اَبْوَابُ

جن اسان جي آيتن کي ڪوڙو سمجهيو ۽ انهن جي سامهون وڏائي ڪئي، تن جي واسطي آسمان جا دروازا نہ

السَّمَآءِ وَلَا يَدْخُلُوْنَ الْجَنَّةَ حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فِيْ سَمِّ الْخِيَاطِ ؕ

کوليا ويندا ف٦٧ ۽ نہ اهي بهشت ۾ داخل ٿين ايستائين جو اٺ سُئي جي ناڪي ۾ داخل نہ ٿئي ف٦٨

وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِيْنَ ﴿۴۰﴾ لَهُمْ مِّنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَّمِنْ

۽ ڏوهارين کي اسان اهڙو بدلو ڏيندا آهيون. ف٦٩ انهن جي واسطي باهہ ئي پٿاري ۽ باهہ ئي

فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ ؕ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الظّٰلِمِيْنَ ﴿۴۱﴾ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا

ويڙهڻ جي چادر آهي ف٧٠ ۽ ظالمن کي اسان اهڙو بدلو ڏيندا آهيون. ۽ اهي جن ايمان آندو

وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَآ اُولٰٓىِٕكَ اَصْحٰبُ

۽ طاقت آهر چڱا ڪم ڪيائون، اسان ڪنهن تي بہ طاقت کان وڌيڪ بار نہ وجهندا آهيون. اهي جنتي آهن

الْجَنَّةِ ۚ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿۴۲﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِيْ صُدُوْرِهِمْ مِّنْ غِلٍّ

۽ انهن کي انهي ۾ هميشه رهڻو آهي. ۽ اسان انهن جي سينن مان ساڙ ڇڪي ڪڍي

تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهٰرُ ۚ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ هَدٰىنَا

ورتو ف٧١ انهن جي هيٺان نهرون وهنديون ۽ چوندا ف٧٢ سڀ ساراهون تعريفون الله جي واسطي جنهن هن جي

لِهٰذَا ۟ وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَآ اَنْ هَدٰىنَا اللّٰهُ ۚ لَقَدْ جَآءَتْ

اسان کي راهہ ڏيکاري ف٧٣ ۽ اسان هدايت نہ لهون ها جيڪڏهن الله رهنمائي نہ فرمائي ها، بيشڪ اسان جي رب جي

رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ ؕ وَنُوْدُوْٓا اَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ اُوْرِثْتُمُوْهَا بِمَا

رسولن حق آندو ف٧٤ ۽ آواز آيو تہ هيءَ جنت توهان کي ورثي ۾ ملي ف٧٥ توهان جي عملن

ع ٨ ١١

ف٦٣ جو تہ اڳيان پاڻ بہ گمراهہ ٿيا ۽ انهن ٻين کي بہ گمراهہ ڪيو ۽ پويان بہ اهڙي آهن جو پاڻ گمراهہ ٿيا ۽ گمراهن جي تابعداري ڪندا رهيا.

ف٦٤ تہ توهان مان هر ٽولي جي لاءِ ڪهڙو عذاب آهي.

ف٦٥ ڪفر ۽ گمراهي ۾ ٻئي برابر آهن.

ف٦٦ ڪفر ۽ خبيث عملن جو.

ف٦٧ نہ انهن جي عملن جي لاءِ، نہ انهن جي روحن جي لاءِ چو تہ انهن جا عمل ۽ روح ٻئي خبيث آهن. حضرت ابن عباس رضي الله تعالیٰ عنهما فرمايو تہ ڪافرن جي روحن جي لاءِ آسمان جا دروازا نہ ٿا کوليا وڃن ۽ مؤمن جي روحن جي لاءِ کوليا وڃن ٿا. ابن جريج چيو تہ آسمان جا دروازا نہ ڪافرن جي عملن جي واسطي کوليا وڃن ٿا، نہ روحن جي لاءِ يعني نہ زندگي ۾ انهن جو ڪو عمل آسمان تي وڃي سگهي ٿو، نہ ئي موت کان پوءِ روح. هن آيت جي تفسير ۾ هڪ قول هيءُ بہ آهي تہ آسمان جا دروازا نہ کولڻ جي هيءُ معنیٰ آهي تہ اهي خير برڪت ۽ رحمت جي نازل ٿيڻ کان محروم رهن ٿا.

ف٦٨ ۽ هيءُ مشڪل تہ پوءِ ڪافرن جو جنت ۾ داخل ٿيڻ محال، چو تہ محال تي جيڪو موقوف هجي، اهو بہ محال ٿيندو آهي. هن مان ثابت ٿيو تہ ڪافرن جو جنت کان محروم رهڻ قطعي آهي

ف٦٩ مجرمن مان هتي ڪافر مُراد آهن، چو تہ مٿي انهن جي صفت الله تعالیٰ جي آيتن جي تڪذيب ۽ سندن تڪبر ڪرڻ جو بيان ٿي چُڪو آهي.

ف٧٠ يعني مٿان ۽ هيٺان هر طرف کان باهہ انهن کي گهيرو ڪيو آهي.

ف٧١ جيڪي دنيا ۾ انهن جي وچ ۾ هئا ۽ طبيعتون صاف ڪيون ويون ۽ انهن جو پاڻ ۾ محبت ۽ مودت کان سواءِ ٻيو ڪجهہ بہ باقي نہ رهيو. حضرت علي المرتضیٰ رضي الله تعالیٰ عنه فرمايو تہ هيءُ اسان بدر وارن جي حق ۾ نازل ٿيو ۽ هيءُ بہ ڪانئس روايت ٿيل آهي تہ پاڻ فرمايائين مون کي اميد آهي تہ مان، عثمان، طلحه ۽ زبير انهن مان آهيون، جن جي حق ۾ الله تعالیٰ وَنَزَعْنَا مَا فِيْ صُدُوْرِهِمْ مِّنْ غِلٍّ فرمايو. حضرت علي المرتضیٰ جي هن ارشاد رفض جي پاڙ پٽي ڇڏي.

ف٧٢ مؤمن جنت ۾ داخل ٿيڻ وقت.

ف٧٣ ۽ اسان کي اهڙي عمل جي توفيق ڏنائين، جنهن جو هي اجر ۽ ثواب آهي ۽ اسان تي فضل ۽ رحمت فرمايائين ۽ پنهنجي ڪرم سان جهنم جي عذاب کان محفوظ ڪيائين. ف٧٤ ۽ جيڪي انهن اسان کي دنيا ۾ ثواب جون خبرون ڏنيون سي سموريون اسان ظاهر ڏٺيون. انهن جي هدايت اسان جي لاءِ پورو لطف ۽ ڪرم هو. ف٧٥ مسلم شريف جي حديث ۾ آهي تہ جڏهن جنتي جنت ۾ داخل ٿيندا تہ هڪ ندا ڪرڻ وارو پڪاريندو، توهان جي لاءِ تندرستي آهي، ڪڏهن بيمار نہ ٿيندؤ. توهان جي لاءِ عيش آهي، ڪڏهن بہ محتاج نہ ٿيندؤ. جنت کي ميراث فرمايو ويو. هن ۾ اشارو آهي تہ اها صرف الله تعالیٰ جي فضل سان حاصل ٿي.

كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَن قَدْ وَجَدْنَا
جو ملو ۽ بهشت وارن دوزخ وارن کي سڏي چيو ته اسان کي مليو ويو
مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدتُّم مَّا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا ۖ قَالُوا نَعَمْ ۚ
جيڪو سچو واعدو اسان جي رب اسان سان ڪيو هو ف٧٦ ڇا توهان به لڌو جيڪو سچو واعدو توهان جي رب ف٧٧ توهان
فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَن لَّعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿٤٤﴾ الَّذِينَ
سان ڪيو هو، چيائون هائو، ۽ وچ ۾ پڙهي گهمائيندڙ جو آواز آيو الله جي لعنت آهي ظالمن
يَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُم بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ ﴿٤٥﴾ وَ
تي جيڪي الله جي واٽ کان روڪين ٿا ف٧٨ ۽ ان ۾ ڏنگائي چاهن ٿا ف٧٩
بَيْنَهُمَا حِجَابٌ ۚ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا
۽ آخرت جو انڪار ڪن ٿا. بهشت ۽ دوزخ جي وچ ۾ هڪ پردو آهي ف٨٠ ۽ اعراف تي ڪجھ مرد
بِسِيمَاهُمْ ۚ وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَن سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ۚ لَمْ
هوندا ف٨١ جو هر هڪ ٽولي کي سندن پيشانين مان سڃاڻيندا ف٨٢ ۽ اهي بهشتين کي پڪاريندا ته
يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾ وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ
توهان تي سلامتي هجي ف٨٣ هي جنت ۾ داخل نه ٿيا پر ان جي طمع رکن ٿا ۽ جڏهن انهن جون ف٨٤
أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾ وَ
اکيون دوزخين جي طرف ڦيرايون وينديون، چوندا اي اسان جا رب اسان کي ظالمن سان گڏ نه
نَادَىٰ أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُم بِسِيمَاهُمْ قَالُوا
ڪر. ۽ اعراف وارا ڪن مردن کي ف٨٥ سڏيندا جن کي سندن پيشانين سان سڃاڻيندا هوندا
مَا أَغْنَىٰ عَنكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٨﴾ أَهَٰؤُلَاءِ
چوندا توهان کي ڪهڙو فائدو ڏنو توهان جي جماعت ۽ توهان جي وڏائي. ف٨٦ ڇا هي آهن
الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ ۚ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا
اهي ماڻهو ف٨٧ جن بابت توهان قسم کڻندا هئا ته الله انهن تي ڪجھ به رحمت نه ڪندو ف٨٨ هنن کي چيو ويو جنت ۾
خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٤٩﴾ وَنَادَىٰ أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ
داخل ٿيو نه توهان کي ڪو خوف نه توهان کي ڪو غم آهي. ۽ دوزخي بهشتين کي سڏيندا

ف٧٦ ۽ رسولن فرمايو هو ته ايمان ۽ عبادت تي اجر ۽ ثواب لهندؤ.

ف٧٧ ڪفر ۽ نافرمانيءَ تي عذاب جو.

ف٧٨ ۽ ماڻهن کي اسلام ۾ داخل ٿيڻ کان منع ڪن ٿا.

ف٧٩ يعني هي چاهن ٿا ته الله تعاليٰ جي دين کي تبديل ڪن ۽ جيڪو طريقو الله تعاليٰ پنهنجن ٻانهن جي لاءِ مقرر فرمايو آهي، ان ۾ تبديلي آڻن (خازن).

ف٨٠ جنهن کي اعراف چوندا آهن.

ف٨١ اهي ڪهڙي طبقي جا هوندا. هن ۾ گهڻا مختلف قول آهن: هڪ قول هيءُ آهي ته هي اهي ماڻهو هوندا، جن جون نيڪيون ۽ برايون برابر هونديون، سي اعراف تي رهندا. جڏهن جنتين کي ڏسندا ته انهن کي سلام ڪندا ۽ دوزخين کي ڏسندا ته چوندا يا رب! ظالم قوم سان گڏ نه ڪر. آخرڪار جنت ۾ داخل ٿيندا.

هڪ قول هيءُ آهي ته جيڪي ماڻهو جهاد ۾ شهيد ٿيا مگر والدين کانئن ناراض هئا، سي اعراف ۾ رهايا ويندا. هڪ قول هيءُ آهي ته جيڪي ماڻهو اهڙا آهن جو انهن جي والدين مان هڪڙو مٿن راضي هجي ۽ هڪ ناراض، اهي اعراف ۾ رکيا ويندا. هنن قولن مان

ع ٥ ٨ معلوم ٿيئي ٿو ته اعراف وارن جو مرتبو جنت وارن کان گهٽ آهي.

١٢ مجاهد جو قول آهي ته اعراف ۾ صالح، فقير ۽ عالم هوندا ۽ انهن جو اتي قيام هن لاءِ هوندو ته ٻيا انهن جي فضل ۽ شرف کي ڏسن ۽ هڪ قول هيءُ آهي ته اعراف ۾ نبي سڳورا هوندا ۽ اهي ان مقامِ عالي ۾ سمورن قيامت وارن تي ممتاز ڪيا ويندا ۽ انهن جي فضيلت ۽ رتبهءُ عاليه جو اظهار ڪيو ويندو ته جيئن جنتي ۽ دوزخي انهن کي ڏسن، ۽ اهي انهن سڀني جي احوال، ثواب ۽ عذاب جي مقدار ۽ احوال جو معائنو ڪن. هنن قولن تي اعراف وارا جنتين کان افضل ماڻهو هوندا، ڇو ته اهي ٻين سمورن کان مرتبي ۾ اعليٰ آهن. هنن سمورن قولن ۾ ڪجھ اختلاف نه آهي. انهيءَ ڪري تي سگهي ٿو ته هر طبقي جا ماڻهو اعراف ۾ رهايا وڃن ۽ هر هڪ جي رهائڻ جي الڳ الڳ حڪمت هجي.

ف٨٢ ٻنهي ٽولن مان جنتي ۽ دوزخي مراد آهن. جنتين جا چهرا سفيد ۽ ٻهڪندڙ هوندا ۽ دوزخين جا چهرا ڪارا ۽ اکيون نيريون هونديون انهن جون نشانيون آهن

ف٨٣ اعراف وارا اهيا تائين. ف٨٤ اعراف وارن جون. ف٨٥ ڪافرن مان. ف٨٦ ۽ اعراف وارا غريب مسلمانن جي طرف اشارو ڪري ڪافرن کي چوندا. ف٨٧ جن کي توهان گهٽ سمجهندا هيؤ ۽. ف٨٨ هاڻي ڏسو ته جنت جي دائمي عيش ۽ آرام ۾ ڪهڙي نه عزت ۽ احترام سان آهن.

الْجَنَّةِ اَنْ اَفِيْضُوْا عَلَيْنَا مِنَ الْمَآءِ اَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ ؕ قَالُوْٓا

ته اسان کي ڪجھ پاڻي ڏيڻ جي مهرباني ڪريو يا انهيءَ ڪاڏي مان جيڪي الله توهان کي عطا ڪيو آهي و٨٩ چوندا

اِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكٰفِرِيْنَ ۙ﴿۵۰﴾ الَّذِيْنَ اتَّخَذُوْا دِيْنَهُمْ لَهْوًا

الله اهي ٻئي ڪافرن تي حرام ڪيا آهن. جن پنهنجي دين ڪي راند ۽ وندر تماشو سمجھيو

وَّ لَعِبًا وَّ غَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا ۚ فَالْيَوْمَ نَنْسٰىهُمْ كَمَا نَسُوْا لِقَآءَ

و٩٠ ۽ دنيا جي زندگي انهن کي ڌوکو ڏنو و٩١ پوءِ اڄ اسان انهن کي ڇڏي ڏينداسين جيئن انهن

يَوْمِهِمْ هٰذَا ۙ وَ مَا كَانُوْا بِاٰيٰتِنَا يَجْحَدُوْنَ ﴿۵۱﴾ وَ لَقَدْ جِئْنٰهُمْ

هن ڏينهن جي ملڻ جو خيال ڇڏي ڏنو هو ۽ جيئن اسان جي آيتن جو انڪار ڪندا هئا ۽ بيشڪ اسان انهن وٽ

بِكِتٰبٍ فَصَّلْنٰهُ عَلٰى عِلْمٍ هُدًى وَّ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُّؤْمِنُوْنَ ﴿۵۲﴾ هَلْ

هڪ ڪتاب آندو و٩٢ جنهن کي اسان هڪ وڏي علم سان مفصل ڪيو ايمان وارن لاءِ هدايت ۽ رحمت آهي.

يَنْظُرُوْنَ اِلَّا تَاْوِيْلَهٗ ؕ يَوْمَ يَاْتِيْ تَاْوِيْلُهٗ يَقُوْلُ الَّذِيْنَ

ڇا تاڪن سواءِ هن جي ته ڪتاب جو ٻڌايل انجام آڏو اچي جنهن ڏينهن ٻڌايل انجام واقع ٿيندو و٩٣ ۽ چئي ڏيندا

نَسُوْهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَآءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ ۚ فَهَلْ لَّنَا مِنْ

اهي جيڪي ان کي اڳي وساري ويٺا هئا و٩٤ بيشڪ اسان جي رب جي رسولن حق آندو هو پوءِ ڇا آهن ڪي اسان جا

شُفَعَآءَ فَيَشْفَعُوْا لَنَآ اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِيْ كُنَّا نَعْمَلُ ؕ

سفارشي جو اسان جي شفاعت ڪن يا اسان کي واپس موڪليو وڃي جيئن اسان اڳين ڪمن جي ابتڙ ڪم ڪريون و٩٥

قَدْ خَسِرُوْٓا اَنْفُسَهُمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَّا كَانُوْا يَفْتَرُوْنَ ﴿۵۳﴾ اِنَّ

بيشڪ انهن پاڻ کي گھاٽي ۾ وڌو ۽ انهن کان وسري ويا سندن بهتان جيڪي گھڙيندا هئا و٩٦ بيشڪ

رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضَ فِيْ سِتَّةِ اَيَّامٍ

توهان جو رب الله آهي جنهن آسمان ۽ زمين و٩٧ ڇهن ڏينهن ۾ خلقيا و٩٨ پوءِ

ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ ۫ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهٗ حَثِيْثًا ۙ

عرش تي استوىٰ فرمايائين جيئن ان جي شان جي لائق آهي و٩٩ رات ڏينهن کي هڪٻئي سان ڍڪي ٿو جو جلد ان جي پٺيان لڳو

وَّ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ وَ النُّجُوْمَ مُسَخَّرٰتٍۭ بِاَمْرِهٖ ؕ اَلَا لَهُ الْخَلْقُ

اچي ٿو ۽ سج ۽ چنڊ ۽ تارا بنايائين، سمورا سندس حڪم هيٺ آهن. ٻڌو! انهيءَ جي هٿ ۾ آهي

و٨٩ حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما کان روايت آهي ته جڏهن اعراف وارا جنت ۾ هليا ويندا ته پوءِ دوزخين کي ڀلا لڳندي ٿيندي ۽ اهي عرض ڪندا يارب! جنت ۾ اسان جا رشتيدار آهن، اجازت فرماءِ ته اسان انهن کي ڏسون ۽ انهن سان ڳالهايون. اجازت ڏني ويندي ته پوءِ اهي پنهنجي رشتيدارن کي جنت جي نعمتن ۾ ڏسندا ۽ سڃاڻيندا، پر جنتي انهن دوزخي رشتيدارن کي نه سڃاڻيندا ڇو ته دوزخين جا منهن ڪارا هوندا، سندن صورتون بگڙيل هونديون. پوءِ اهي جنتين کي نالي سان سڏيندا، ڪو پنهنجي پيءُ کي سڏيندو ڪو ڀاءُ کي ۽ چوندو ته مان سڙي ويس، مون تي پاڻي هاريو ۽ توهان کي الله ڏنو آهي کائڻ لاءِ ڏيو، ان تي جنت وارا.

و٩٠ جو حلال ۽ حرام ۾ پنهنجي نفس جي خواهش جا تابع ٿيا. جڏهن ڪين ايمان جي طرف دعوت ڏني ويئي ته مسخري ڪرڻ لڳا.

و٩١ ان جي لذتن ۾ آخرت کي وساري ڇڏيائون.

و٩٢ قرآن شريف.

و٩٣ ۽ اهو قيامت جو ڏينهن آهي.

و٩٤ نه ان تي ايمان آڻيندا هئا، نه ان جي مطابق عمل ڪندا هئا.

و٩٥ يعني ڪفر جي بجاءِ ايمان آڻون ۽ گناهن ۽ نافرماني جي بجاءِ عبادت ۽ فرمانبرداري اختيار ڪن، مگر انهن کي نه شفاعت حاصل ٿيندي نه ڪين دنيا ۾ واپس موڪليو ويندو.

و٩٦ ۽ ڪوڙ ڳالهائيندا هئا ته بت، خدا جا شريڪ آهن ۽ پنهنجن پوڄارين جي شفاعت ڪندا. هاڻي انهن کي آخرت ۾ معلوم ٿي ويو ته سندن اهي دعوائون ڪوڙيون هيون.
ع ٦ ١٣

و٩٧ انهن سمورين شين سان گڏ، جيڪي انهن جي وچ ۾ آهن، جيئن ته ٻي آيت ۾ آيل آهي ته وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِيْ سِتَّةِ اَيَّامٍ.

و٩٨ ڇهن ڏينهن مان دنيا جي ڇهن ڏينهن جو مقدار مُراد آهي ڇو ته هي ڏينهن ته ان وقت هئا ئي نه. سج ئي نه هو، جنهن سان ڏينهن ٿئي ۽ الله تعالىٰ قادر هو ته هڪ گھڙيءَ ۾ يا ان کان گھٽ ۾ پيدا فرمائي ها، پر ايتري عرصي ۾ انهن جي پيدائش فرمائڻ حڪمت جي تقاضا سان آهي ۽ هن مان ٻانهن کي پنهنجن ڪمن ۾ درجي بدرجي اختيار ڪرڻ جو سبق ملي ٿو.

و٩٩ هي استواء متشابهات مان آهي، اسان ان تي ايمان آڻيون ٿا ته الله تعالىٰ جي ان مان جيڪا مراد آهي، اها حق آهي. حضرت امام ابوحنيفه رحمة الله عليه فرمايو ته استواء معلوم آهي ۽ ان جي ڪيفيت مجهول آهي ۽ ان تي ايمان آڻڻ واجب آهي. حضرت مترجم قدس سرهٗ فرمايو ته ان جي معنىٰ هيءَ آهي ته پيدائش جو خاتمو عرش تي وڃي پهتو. والله اعلم باسرار ڪتابه.

وَالْاَمْرُ ؕ تَبٰرَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿٥٤﴾ اُدْعُوْا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَّ

پيدا ڪرڻ ۽ حڪم ڏيڻ ، وڏي برڪت وارو آهي الله سڀني جهانن جو رب . پنهنجي رب کان دعا گهرو عاجزيءَ سان

خُفْيَةً ؕ اِنَّهٗ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِيْنَ ﴿٥٥﴾ وَلَا تُفْسِدُوْا فِی الْاَرْضِ

۽ آهستي ، بيشڪ حد لنگهندڙن کي پسند نه آهن ف١٠٠ ۽ زمين ۾ فساد نه ڦهلايو ف١٠١

بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوْهُ خَوْفًا وَّ طَمَعًا ؕ اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ

ان ۾ سڌارو اچڻ بعد ف١٠٢ ۽ ان کان دعا گهرو ڊڄندي ۽ طمع رکندي بيشڪ الله جي رحمت

قَرِيْبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿٥٦﴾ وَهُوَ الَّذِیْ يُرْسِلُ الرِّيٰحَ بُشْرًا

نيڪن کي قريب آهي ۽ اهوئي آهي جو هوائون موڪليندو آهي پنهنجي رحمت جي اڳ ۾ خوشخبري

بَيْنَ يَدَیْ رَحْمَتِهٖ ؕ حَتّٰۤی اِذَاۤ اَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنٰهُ

ڏياريندڙ ڪري ف١٠٣ ايستائين جو جڏهن ڳرا ڪڪر کڻي اچن ته اسان انهن کي هلايو سڃي مُئل

لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَاَنْزَلْنَا بِهِ الْمَآءَ فَاَخْرَجْنَا بِهٖ مِنْ كُلِّ الثَّمَرٰتِ ؕ

شهر جي طرف ف١٠٤ پوءِ ان مان پاڻي لاٿوسي پوءِ اسان قسمين قسمين ميوا ڪڍيا سي

كَذٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتٰی لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُوْنَ ﴿٥٧﴾ وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ

اهڙيءَ طرح اسان مُئلن کي ڪڍنداسين ف١٠٥ مَن ترهان نصيحت پرايو . ۽ جيڪا چڱي زمين آهي ان جو سلو

نَبَاتُهٗ بِاِذْنِ رَبِّهٖ ۚ وَالَّذِیْ خَبُثَ لَا يَخْرُجُ اِلَّا نَكِدًا ؕ كَذٰلِكَ

الله جي حڪم سان نڪرندو آهي ف١٠٦ ۽ جيڪا خراب آهي ان مان نه نڪرندو آهي مگر ٿورو مشڪل سان ف١٠٧ اسان ايئن

نُصَرِّفُ الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّشْكُرُوْنَ ﴿٥٨﴾ لَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوْحًا اِلٰی قَوْمِهٖ

ع ٥ ١٤

مختلف نمونن آيتون بيان ڪريون ٿا ف١٠٨ شڪرگذارن جي واسطي . بيشڪ اسان نوح کي سندس قوم جي طرف موڪليو ف١٠٩

فَقَالَ يٰقَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِّنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗ ؕ اِنِّیْۤ اَخَافُ

پوءِ ان چيو اي منهنجي قوم الله جي عبادت ڪريو ف١١٠ ان کان سواءِ توهان جو ڪو معبود ڪونهي ف١١١ بيشڪ مون کي توهان

عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيْمٍ ﴿٥٩﴾ قَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِهٖۤ اِنَّا لَنَرٰىكَ

توهان جي لاءِ وڏي ڏينهن جي عذاب جو ف١١٢ ڊپ آهي سندس قوم جي رئيسن چيو بيشڪ اسان توکي کلي گمراهي

فِیْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ﴿٦٠﴾ قَالَ يٰقَوْمِ لَيْسَ بِیْ ضَلٰلَةٌ وَّلٰكِنِّیْ رَسُوْلٌ

۾ ڏسون ٿا . چيائين اي منهنجي قوم مون ۾ ڪا گمراهي ڪانهي مان ته رب العالمين جو

ف١٠٠ الله تعالیٰ کان خير طلب ڪرڻ کي دعا چوندا آهن ۽ اها عبادت ۾ داخل آهي ڇو ته دعا گهرڻ وارو پاڻ کي عاجز ۽ محتاج ۽ پنهنجي پروردگار کي حقيقي قادر ۽ حاجت روا اعتقاد ڪري ٿو . انهيءَ ڪري حديث شريف ۾ آيو آهي ته اَلدُّعَآءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ . تضرع مان عاجزي ۽ نيازيءَ جو اظهار ڪرڻ مُراد آهي ۽ دعا جي ادب ۾ هي آهي ته آهستي هجي . حضرت حسن رضی الله تعالیٰ عنه جو قول آهي ته آهستي دُعا گهرڻ ، ڏاڍيان دُعا گهرڻ کان ستر درجا وڌيڪ افضل آهي.

مسئلو :- هن ۾ عالمن جو اختلاف آهي ته عبادت ۾ ظاهر ڪرڻ افضل آهي يا لِڪائڻ . ڪي چون ٿا ته لڪائڻ افضل آهي ڇو ته اهو رياءَ کان تمام پري آهي . ڪي چون ٿا ته اظهار افضل آهي ، هن ڪري ته اُن سان ٻين کي به عبادت جي رغبت پيدا ٿيئي ٿي . ترمذيءَ چيو ته جيڪڏهن ماڻهو پنهنجي نفس تي رياءَ جو انديشو رکندو هجي ته ان جي لاءِ لِڪائڻ افضل آهي ۽ جيڪڏهن دل صاف هجي ، رياءَ جو انديشو نه هجي ته پوءِ اظهار افضل آهي . ڪي بزرگ فرمائن ٿا ته فرض عبادتن ۾ اظهار ڪرڻ افضل آهي . فرض نماز مسجد ۾ ئي بهتر آهي ۽ زڪوٰة جو ظاهر ڪري ڏيڻ ئي افضل آهي ۽ نفل عبادتن ۾ توڙي اها نماز هجي يا صدقو وغيره . انهن ۾ لِڪائڻ افضل آهي . دعا ۾ حد کان وڌي وڃڻ گهڻن قسمن جو ٿيندو آهي . انهن مان هڪ هيءُ به آهي ته تمام بلند آواز سان رڙيون ڪري .

ف١٠١ ڪفر ، گناه ۽ ظلم ڪري . ف١٠٢ نبين سڳورن جي تشريف آڻڻ ، حق جي دعوت فرمائڻ ، احڪام بيان ڪرڻ ، عدل قائم فرمائڻ کان پوءِ . ف١٠٣ برسات جي ۽ رحمت مان هتي مينهن مُراد آهي . ف١٠٤ جتي برسات نه ٿي هئي ، ساوڪ نه جائي هئي . ف١٠٥ يعني جهڙيءَ طرح مُئل زمين کي ويراني کان پوءِ زندگي عطا فرمائي ٿو ۽ ان کي سر سبز ۽ شاداب فرمائي ٿو ۽ ان ۾ پوک ، وڻ ، ميوا ۽ گل وغيره پيدا فرمائي ٿو ، اهڙيءَ طرح ئي مُئلن کي قبرن مان زنده ڪري اُٿاريندو ، ڇو ته جيڪو سُڪل ڪاٺيءَ مان تازو ميوو پيدا ڪرڻ تي قادر آهي ، اُن کي مُئلن جو زنده ڪرڻ ڏکيو آهي ؟ قدرت جي هن نشانيءَ ڏسڻ کان پوءِ عاقل سليم الحواس کي مُئلن جي زنده ڪرڻ ۾ باقي ڪجھ تردد نه ٿو رهي . ف١٠٦ مؤمن جو مثال آهي . جهڙيءَ

طرح عمدي زمين پاڻيءَ مان فائدو حاصل ڪري ٿي ۽ ان ۾ گل ، ميوا پيدا ٿين ٿا ، اهڙيءَ طرح جڏهن مؤمن جي دل تي قرآني انوار جي بارش ٿئي ٿي ته اهو ان مان نفعو حاصل ڪري ٿو ، ايمان آڻي ٿو . طاعتن ۽ عبادتن سان سرسبز ٿئي ٿو يعني نيڪ بخت ٿئي ٿو . ف١٠٧ هي ڪافر جو مثال آهي ته جيئن خراب زمين بارش مان نفعو حاصل نه ٿي ڪري ، ايئن ئي ڪافر قرآن مان نفعي وارو نه ٿو ٿئي . ف١٠٨ جيڪي توحيد ۽ ايمان تي حجتون ۽ دليل آهن . ف١٠٩ حضرت نوح عليه السلام جي والد جو نالو لمڪ آهي ، اهو متوشلخ جو ، اهو اخنوخ عليه السلام جو فرزند آهي . اخنوخ حضرت ادريس عليه السلام جو نالو آهي . حضرت نوح عليه السلام چاليهه يا پنجاهه سالن جي عمر ۾ نبوت سان سرفراز فرمايو ويو . مٿين آيتن ۾ الله تعالیٰ پنهنجي قدرت جا دليل ۽ صنعت جا غرائب بيان فرمايا ، جن سان سندس توحيد ۽ ربوبيت ثابت ٿئي ٿي ۽ مرڻ کان پوءِ اُٿڻ ۽ زنده ٿيڻ جي صحيح هجڻ تي پڪا دليل قائم ڪيا . ان کان پوءِ نبين سڳورن جو ذڪر فرمائي ٿو ۽ اُنهن جي اُنهن معاملن جو جيڪي انهن کي اُمتن سان پيش آيا . هن ۾ محبوب نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جي تسلي آهي ته فقط توهان جي قوم ئي حق جي قبول ڪرڻ کان منهن نه موڙيو ، پر پهريون اُمتون به مُنهن موڙينديون رهيون ۽ نبين سڳورن جي تڪذيب ڪرڻ وارن جو دنيا ۾ انجام هلاڪت ۽ آخرت ۾ وڏو عذاب آهي . هن مان ظاهر آهي ته نبين سڳورن جي تڪذيب ڪرڻ وارا الله تعالیٰ جي غضب جا حقدار ٿين ٿا . جيڪو شخص محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن جي تڪذيب ڪندو ته ان جو به اهوئي انجام ٿيندو . نبين سڳورن جي انهن تذڪرن ۾ سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن جي نبوت جو زبردست دليل آهي ڇو ته حضور جن اُمّي هئا ، پوءِ سندن انهن واقعن جو تفصيل بيان فرمائڻ خاص ڪري اهڙي ملڪ ۾ جتي ڪتابي عالم گهڻائيءَ سان موجود هئا ۽ سرگرم مخالف به هئا . توڙي ڪا ڳالهه لهن ها ته گهڻو شور مچائن ها ، اتي محبوب سائينءَ جن جو انهن واقعن کي بيان فرمائڻ ۽ ڪتابن جو مان رهڻ ۽ حيران رهجي وڃڻ چٽو دليل آهي ته محبوب سائين نبي برحق آهن ۽ پروردگار عالم مٿن علمن جا دروازا کولي ڇڏيا آهن . ف١١٠ اهوئي عبادت جو حقدار آهي . ف١١١ پوءِ ان کان سواءِ ڪنهن ٻئي کي نه پوڄيو . ف١١٢ قيامت جي ڏينهن جو يا طوفان جي ڏينهن جو ، جيڪڏهن توهان منهنجي نصيحت قبول نه ڪريو ۽ سنئين وات تي نه اچو .

مِّنْ رَّبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿٦١﴾ اُبَلِّغُكُمْ رِسٰلٰتِ رَبِّيْ وَ اَنْصَحُ لَكُمْ وَ
رسول آهيان . توهان کي پنهنجي رب جا احڪام پهچائيندي ۽ توهان جي ڀلا لِئِ چئا هيندي ۽
اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿٦٢﴾ اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَآءَكُمْ ذِكْرٌ مِّنْ
مان الله جي طرفان اهو علم رکان ٿو جو توهان نٿا رکو. ڇا توهان کي تعجب ٿيو جو توهان وٽ توهان جي رب جي طرفان
رَّبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِّنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَ لِتَتَّقُوْا وَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ ﴿٦٣﴾
هڪ نصيحت آئي توهان مان هڪ مرد جي معرفت ف١١٣ جيئن اهو توهان کي ڊيڄاري ۽ توهان ڊڄو من اوهان تي رحم ٿئي.
فَكَذَّبُوْهُ فَاَنْجَيْنٰهُ وَ الَّذِيْنَ مَعَهٗ فِي الْفُلْكِ وَ اَغْرَقْنَا الَّذِيْنَ
پوءِ انهن. ان کي ف١١٤ ڪوڙو سمجهيو پوءِ اسان ان کي نجات ڏني ۽ انهن کي به ف١١٥ جيڪي ٻيڙي ۾ ساڻس گڏ هئا ۽ اسان پنهنجي آيتن
كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا ؕ اِنَّهُمْ كَانُوْا قَوْمًا عَمِيْنَ ﴿٦٤﴾ ع وَ اِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ
جي تڪذيب ڪندڙن کي ٻوڙيو ، بيشڪ اهو انڌو ٿولو هو. ف١١٦ ۽ عاد جي طرف ف١١٧ سندن برادري مان
هُوْدًا ؕ قَالَ يٰقَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِّنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗ ؕ
هود کي موڪليوسين ف١١٨ چيائين اي منهنجي قوم الله جي بندگي ڪريو ان کان سواءِ توهان جو ڪو معبود ڪونهي.
اَفَلَا تَتَّقُوْنَ ﴿٦٥﴾ قَالَ الْمَلَاُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ قَوْمِهٖۤ اِنَّا لَنَرٰىكَ
ڇا پوءِ توهان ڊڄو نٿا . ف١١٩ ان جي قوم جي سردارن چيو بيشڪ اسان توکي بيوقوف سمجهون ٿا
فِيْ سَفَاهَةٍ وَّ اِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكٰذِبِيْنَ ﴿٦٦﴾ قَالَ يٰقَوْمِ لَيْسَ
۽ بيشڪ اسان توکي ڪوڙن مان گمان ڪريون ٿا. ف١٢٠ فرمايائين اي منهنجي قوم مون کي بيوقوفي
بِيْ سَفَاهَةٌ وَّ لٰكِنِّيْ رَسُوْلٌ مِّنْ رَّبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿٦٧﴾ اُبَلِّغُكُمْ
سان ڪهڙو واسطو مان جهانن جي پروردگار جو رسول آهيان . توهان کي پنهنجي رب
رِسٰلٰتِ رَبِّيْ وَ اَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ اَمِيْنٌ ﴿٦٨﴾ اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَآءَكُمْ
جا احڪام پهچايان ٿو ۽ توهان جو ڀروسي جوڳو خيرخواه آهيان. ف١٢١ ۽ ڇا توهان کي هن تي حيرت ٿي جو
ذِكْرٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِّنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ ؕ وَ اذْكُرُوْۤا
توهان وٽ توهان جي رب جي طرفان هڪ نصيحت آئي توهان مان هڪ مرد جي معرفت جو اهو توهان کي ڊيڄاري ۽ ياد ڪريو
اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَآءَ مِنْۢ بَعْدِ قَوْمِ نُوْحٍ وَّ زَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ
جڏهن ان توهان کي قوم نوح جو جانشين ڪيو ف١٢٢ ۽ توهان جي جسم جي قيلاءُ کي وڌايائين ف١٢٣

ف١١٣ جنهن کي توهان چڱيءَ طرح ڄاڻو ٿا ۽ سندس نسب کي سڃاڻو ٿا.

ف١١٤ يعني حضرت نوح عليه السلام کي .

ف١١٥ ان تي ايمان آندو ۽.

ف١١٦ جنهن کي حق نظر نه ايندو هو. حضرت ابن عباس رضي الله تعالیٰ عنهما فرمايو ته انهن جون دليون انڌيون هيون ۽ معرفت جي نور کان ٻين حصو مليل نه هو.

ع ٨ ٦ ١٥

ف١١٧ هتي عاد اولیٰ مراد آهي ۽ اها حضرت هود عليه السلام جي قوم آهي ۽ عاد ثانيه حضرت صالح عليه السلام جي قوم آهي، ان کي ثمود چوندا آهن، انهن ٻنهيءَ جي وچ ۾ سؤ سالن جو مفاصلو آهي (جمل).

ف١١٨ هود عليه السلام .

ف١١٩ الله جي عذاب جو.

ف١٢٠ يعني رسالت جي دعویٰ ۾ سچو نه ٿا ڄاڻون .

ف١٢١ ڪافرن جو حضرت هود عليه السلام جي حضور ۾ هي گستاخانه گفتگو انتها درجي جي بي ادبي ۽ ڪميڻائپ هئي ته توهان کي بيوقوف سمجهون ٿا ۽ ڪوڙو گمان ڪريون ٿا ۽ اهي هن ڳالهه جا حقدار هئا ته کين سخت ترين جواب ڏنو وڃي ها، مگر پاڻ پنهنجي اخلاق ۽ بردباري جي شان سان جيڪو جواب ڏنائين، ان ۾ مقابلي جو شان ئي پيدا ٿيڻ نه ڏنائين ۽ انهن جي جهالت کان چشم پوشي ڪيائين. هن مان دنيا کي سبق ملي ٿو ته بيوقوف ۽ بد عادت ماڻهن سان اهڙيءَ طرح مخاطب ٿيڻ جڳائي. ان سان گڏ پاڻ پنهنجي رسالت خيرخواهي ۽ امانت جو ذڪر فرمايائين ، جنهن مان هي معلوم ٿيو ته علم ۽ ڪمال وارن کي ضرورت جي موقعي تي پنهنجي منصب ۽ ڪمال جو اظهار ڪرڻ جائز آهي. ف١٢٢ هيءَ ان جو ڪيڏو نه وڏو احسان آهي! ف١٢٣ ۽ تمام گهڻي قوت ۽ قد ۾ ڊيگهه عنايت ڪيائين.

13

بَصْطَةً فَاذْكُرُوْٓا اٰلَاۤءَ اللّٰهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ﴿٦٩﴾ قَالُوْٓا

پوءِ الله جون نعمتون ياد ڪريو وف١٢٤ مَن توهان ڪامياب ٿيو. چوڻ لڳا

اَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللّٰهَ وَحْدَهٗ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَآؤُنَا ۚ

ڇا تون اسان وٽ ان ڪري آيو آهين وف١٢٥ ته اسان هڪ الله جي عبادت ڪريون ۽ جن جي وف١٢٦ اسان جا ابا ڏاڏا پوڄا ڪندا هئا

فَاْتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِيْنَ ﴿٧٠﴾ قَالَ قَدْ وَقَعَ

انهن کي ڇڏي ڏيون پوءِ آڻ وف١٢٧ اسان وٽ جنهن جو تون وعدو ڏيئي رهيو آهين جيڪڏهن سچو آهين. چيائين وف١٢٨ ضرور

عَلَيْكُمْ مِّنْ رَّبِّكُمْ رِجْسٌ وَّ غَضَبٌ ؕ اَتُجَادِلُوْنَنِيْ فِيْٓ اَسْمَآءٍ

توهان تي توهان جي رب جو عذاب ۽ قهر پيو وف١٢٩ ڇا مون سان خالي انهن نالن ۾ جهڳڙو ڪري رهيا

سَمَّيْتُمُوْهَآ اَنْتُمْ وَاٰبَآؤُكُمْ مَّا نَزَّلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطٰنٍ ؕ

آهيو جيڪي توهان ۽ توهان جي ابن ڏاڏن رکيا وف١٣٠ جنهن جي واسطي الله ڪو دليل نه لاٿو آهي

فَانْتَظِرُوْٓا اِنِّيْ مَعَكُمْ مِّنَ الْمُنْتَظِرِيْنَ ﴿٧١﴾ فَاَنْجَيْنٰهُ وَالَّذِيْنَ

پوءِ انتظار ڪريو وف١٣١ مان به توهان سان گڏ رستو تڪيان ٿو. پوءِ اسان ان کي نجات ڏني وف١٣٢ ۽ ان سان

مَعَهٗ بِرَحْمَةٍ مِّنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا وَمَا كَانُوْا

جيڪي گڏ هئا پنهنجي خاص رحمت سان وف١٣٣ ۽ جيڪي اسان جون آيتون ڪوڙيون سمجهندا هئا وف١٣٤ انهن جي اسان پاڙ پٽي

مُؤْمِنِيْنَ ﴿٧٢﴾ ع وَاِلٰى ثَمُوْدَ اَخَاهُمْ صٰلِحًا ۘ قَالَ يٰقَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ

ڇڏي ۽ اهي ايمان آڻڻ وارا نه هئا. ۽ ثمود جي طرف وف١٣٥ ان جي برادري مان صالح کي موڪليوسين وف١٣٦ چيائين اي منهنجي قوم الله جي عبادت ڪريو

مَا لَكُمْ مِّنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗ ؕ قَدْ جَآءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ ؕ هٰذِهٖ

ان کان سواءِ توهان جو ڪو معبود نه آهي بيشڪ توهان وٽ توهان جي رب جي طرفان وف١٣٧ روشن دليل آيو وف١٣٨ هي

نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوْهَا تَاْكُلْ فِيْٓ اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوْهَا

الله جي ڏاچي آهي توهان جي واسطي نشاني وف١٣٩ پوءِ ان کي ڇڏيو ته الله جي زمين ۾ کائي ۽ ان کي تڪليف نه پهچايو وف١٤٠

بِسُوْٓءٍ فَيَاْخُذَكُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ﴿٧٣﴾ وَاذْكُرُوْٓا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَآءَ

جو توهان تي دردناڪ عذاب ايندو. ۽ ياد ڪريو جڏهن توهان کي وف١٤١ عاد جي جاءِ تي

مِنْۢ بَعْدِ عَادٍ وَّبَوَّاَكُمْ فِي الْاَرْضِ تَتَّخِذُوْنَ مِنْ سُهُوْلِهَا

ويهاريائين ۽ ملڪ ۾ جڳهه ڏني جو نرم زمين ۾ ماڙيون ناهيو ٿا وف١٤٢

ع ٩ ٨ ١٦

وف١٢٤ ۽ اهڙي منعم تي ايمان آڻيو ۽ طاعتون ۽ عبادتون پوريون ڪري ان جي احسان جي شڪرگذاري ڪريو. وف١٢٥ يعني حضرت هود عليه السلام پنهنجي قوم جي ٻوٽ جي عبادت گاهه کان الڳ هڪ اڪيلائي واري مقام ۾ عبادت ڪندو هو. جڏهن وٽس وحي ايندو هو ته پوءِ قوم وٽ اچي انهن کي ٻڌائيندو هو. وف١٢٦ بُت. وف١٢٧ اهو عذاب. وف١٢٨ حضرت هود عليه السلام. وف١٢٩ ۽ توهان جي سرڪشيءَ جي ڪري توهان تي عذاب اچڻ واجب ۽ لازم ٿي ويو. وف١٣٠ ۽ انهن کان پوءِ پوڄڻ لڳو ۽ معبود مڃڻ لڳو، ان جي باوجود جو انهن جي ڪا به حقيقت نه آهي ۽ اُلوهيت جي معنىٰ کان قطعًا خالي ۽ عاري آهن. وف١٣١ الله تعاليٰ جي عذاب جو. وف١٣٢ جيڪي ان جا تابعدار هئا ۽ مٿس ايمان آندو هئائون. وف١٣٣ ان عذاب کان جيڪو قومِ هود تي لٿو. وف١٣٤ حضرت هود عليه السلام جي تڪذيب ڪندا هئا. وف١٣٥ ۽ هن طرح هلاڪ ڪري ڇڏيوسون جو انهن مان هڪ به نه بچيو. مختصر واقعو هي آهي ته عاد جي قوم احقاف ۾ رهندي هئي، جيڪو عمان ۽ حضرموت جي وچ ۾ يمن جي علائقي ۾ هڪ ريگستان آهي. انهن زمين کي نافرمانيءَ سان ڀري ڇڏيو هو ۽ دنيا جي قومن کي پنهنجن ظلمن سان پنهنجي زور ۽ قوت جي گمان ۾ تباهه ڪري ڇڏيو هو. اهي ماڻهو بُت پرست هئا. انهن جي هڪ بُت جو نالو صداءِ ٻئي جو صمود ۽ ٽئين جو هباء هو. الله تعاليٰ انهن ۾ حضرت هود عليه السلام کي مبعوث فرمايو، پاڻ انهن کي توحيد جو حڪم ڏنائين. شرڪ، بُت پرستيءَ، ظلم ۽ سختين جي منع ڪيائين ان تي اهي ماڻهو انڪاري ٿيا، سندس تڪذيب ڪرڻ لڳا ۽ چوڻ لڳا ته اسان کان وڌيڪ طاقتور ڪير آهي. انهن مان چند ماڻهن حضرت هود عليه السلام تي ايمان آندو هو مگر اهي ٿورا هئا ۽ پنهنجو ايمان لڪائيندا رهندا هئا. انهن مومنن مان هڪ شخص جو نالو مرثد ابن سعد بن عفير هو. اهو پنهنجو ايمان مخفي رکندو هو. جڏهن قوم سرڪشي ڪئي ۽ پنهنجي نبيءَ جي تڪذيب ڪئي ۽ زمين ۾ فساد ڪيو ۽ ظلمن ۾ زيادتي ڪئي ۽ وڏيون مضبوط عمارتون ناهيون، ائين معلوم ٿيندو هو ته انهن کي هي گمان آهي ته اهي دنيا ۾ هميشه رهندا. جڏهن انهن جي حالت ايستائين پهتي ته الله تعاليٰ برسات کي روڪي ڇڏيو. پورا ٽي سال برسات نه پئي، ان سبب اهي هاڻ وڏي مصيبت ۾ مبتلا ٿي ويا. ان زماني ۾ هي دستور هو ته جڏهن ڪا تڪليف يا مصيبت نازل ٿيندي هئي ته ماڻهو بيت الحرام ۾ حاضر ٿي الله تعاليٰ کان ان جي ختم ٿيڻ لاءِ دُعا گهرندا هئا

تنهن ڪري انهن ماڻهن هڪ وفد بيت الله ڏانهن روانو ڪيو. جنهن ۾ قيل بن عنز، نعيم ابن هزال ۽ مرثد ابن سعد هئا، جن سڳورن حضرت هود عليه السلام تي ايمان آندو هو پر پنهنجو ايمان مخفي رکندا هئا. ان زماني ۾ مڪ مڪرمه ۾ عماليق رهندا هئا ۽ انهن جو سردار معاويه بن بڪر هو، سندس ناننگ عاد قوم ۾ هو، انهيءَ ڳانڍاپي جي ڪري اهو وفد مڪ مڪرمه جي آس پاس معاويه بن بڪر وٽ مقيم ٿيو. اُن اُنهن جي گهڻي عزت ڪئي، سهڻي نموني سار سنڀال ڪئي. اهي ماڻهو اتي شراب پيئندا ۽ ٻانهين جو ناچ ڏسندا هئا. اهڙيءَ طرح انهن عيش وعشرت ۾ هڪ مهينو گذاريو. معاويه کي خيال آيو ته جيڪڏهن اهو انهن ماڻهن کي ڪجهه چوي ته شايد اهي هي خيال ڪن ته هاڻ هن کي ميزباني ڳري لڳي آهي. تنهن ڪري ان ڳائڻ واريءَ ٻانهيءَ کي اهڙا شعر ڏنا جن ۾ عاد قوم جي حاجت جو ذڪر هو. جڏهن ٻانهيءَ اهو نظم ڳايو، تڏهن انهن کي ياد آيو ته اسان ته ان قوم جي مصيبت جي فرياد ڪرڻ لاءِ مڪ مڪرمه موڪليا ويا آهيون! هاڻي انهن کي خيال ٿيو ته حرم شريف ۾ داخل ٿي قوم جي واسطي برسات جي دعا گهرون، ان وقت مرثد ابن سعد چيو ته الله جو قسم! توهان جي دعا سان پاڻي نه وسندو پر جيڪڏهن توهان پنهنجي نبيءَ جي تابعداري ڪريو ۽ توبهه تائب ٿيو ته پوءِ بارش ٿيندي ۽ ان وقت مرثد پنهنجي اسلام جو اظهار ڪيو. انهن مرثد کي ڇڏي ڏنو ۽ مڪ مڪرمه ۾ دعا گهريائون. الله تعاليٰ ٽي ڪڪر موڪليا، هڪ سفيد، هڪ ڳاڙهو ۽ هڪ ڪارو ۽ آسمان کان آواز آيو ته اي قيل! پنهنجي ۽ پنهنجي قوم لاءِ انهن مان هڪ ڪڪر چونڊ ڪر. ان ڪاري ڪڪر کي چونڊيو، هن خيال سان ته هن مان گهڻو پاڻي وسندو. جڏهن اهو ڪڪر عاد قوم جي طرف ويو ته اهي ان کي ڏسي گهڻو خوش ٿيا. مگر ان مان پاڻيءَ جي بجاءِ ايتري سخت هوا هلي جو اُٺن ۽ ماڻهن کي اڏائي ڪٿان کان ڪٿي کڻي ويئي. اهو ڏسي اهي ماڻهو گهرن ۾ داخل ٿي دروازا بند ڪري ڇڏيائون، مگر هوا جي تيزيءَ کان بچي نه سگهيا. ان دروازا به ڪيرائي انهن کي هلاڪ ڪري ڇڏيو ۽ الله جي قدرت سان ڪارا پکي ظاهر ٿيا، جن انهن جي لاشن کي کڻي سمنڊ ۾ اڇلائي ڇڏيو. حضرت هود عليه السلام مؤمنن کي ساڻ ڪري قوم کان جدا ٿي ويو هو، ان ڪري اهو سلامت رهيو. قوم جي هلاڪ ٿيڻ کان پوءِ ايمان وارن کي ساڻ ڪري مڪ مڪرمه تشريف وٺي آيو ۽ پڇاڙيءَ عمر تائين اتي ئي الله تعاليٰ جي عبادت ڪندو رهيو. وف١٣٦ جيڪي حجاز ۽ شام جي وچ ۾

قُصُوْرًا وَّ تَنْحِتُوْنَ الْجِبَالَ بُيُوْتًا ۚ فَاذْكُرُوْٓا اٰلَآءَ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا
جبلن ۾ جايون گهڙيوٿا وف١٤٣ پوءِ الله جون نعمتون ياد ڪريو وف١٤٤ ۽ زمين ۾ فساد
فِي الْاَرْضِ مُفْسِدِيْنَ ﴿٧٤﴾ قَالَ الْمَلَاُ الَّذِيْنَ اسْتَكْبَرُوْا مِنْ
مچائيندا نه ڦرو . ان قوم جي وڏائي وارن
قَوْمِهٖ لِلَّذِيْنَ اسْتُضْعِفُوْا لِمَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ اَتَعْلَمُوْنَ
ڪمروز مسلمانن کي چيو ته ڇا توهان ڄاڻو ٿا
اَنَّ صٰلِحًا مُّرْسَلٌ مِّنْ رَّبِّهٖ ۚ قَالُوْٓا اِنَّا بِمَآ اُرْسِلَ بِهٖ مُؤْمِنُوْنَ ﴿٧٥﴾
ته صالح پنهنجي رب جو رسول آهي چيائون بيشڪ اسان انهيءَ تي ايمان رکون ٿا جنهن سان ان کي موڪليو ويو آهي وف١٤٥
قَالَ الَّذِيْنَ اسْتَكْبَرُوْٓا اِنَّا بِالَّذِيْٓ اٰمَنْتُمْ بِهٖ كٰفِرُوْنَ ﴿٧٦﴾
وڏائي وارا چوڻ لڳا جنهن تي توهان ايمان آندو اسان کي ان کان انڪار آهي .
فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَ عَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوْا يٰصٰلِحُ ائْتِنَا
پوءِ وف١٤٦ ڏاچي جون کچيون ڪپيائون ۽ پنهنجي رب جي حڪم کان سرڪشي ڪيائون ۽ چوڻ لڳا اي صالح اسان تي آڻ
بِمَا تَعِدُنَآ اِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِيْنَ ﴿٧٧﴾ فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ
وف١٤٧ جنهن کان تون ڊيجاري رهيو آهين جيڪڏهن تون رسول آهين . پوءِ انهن تي زلزلو آيو
فَاَصْبَحُوْا فِيْ دَارِهِمْ جٰثِمِيْنَ ﴿٧٨﴾ فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يٰقَوْمِ
ته صبح جو پنهنجي گهرن ۾ اونڌي منهن پيل رهجي ويا . پوءِ صالح انهن کان منهن ڦيري وف١٤٨ ۽ چيائين اي منهنجي قوم
لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّيْ وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلٰكِنْ لَّا تُحِبُّوْنَ
بيشڪ مون توهان کي پنهنجي رب جي رسالت پهچائي ڇڏي ۽ اوهان جو خير گهريم پر توهان کي خيرخواهن جي
النّٰصِحِيْنَ ﴿٧٩﴾ وَلُوْطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖٓ اَتَاْتُوْنَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ
ضرورت ئي ڪانه آهي . ۽ لوط کي اسان موڪليو وف١٤٩ جڏهن ان پنهنجي قوم کي چيو ڇا اهڙي بي حيائي ڪريو ٿا جيڪا
بِهَا مِنْ اَحَدٍ مِّنَ الْعٰلَمِيْنَ ﴿٨٠﴾ اِنَّكُمْ لَتَاْتُوْنَ الرِّجَالَ شَهْوَةً
توهان کان اڳي جهان ۾ ڪنهن نه ڪئي . توهان ته مڙسن وٽ شهوت جي ارادي سان وڃو ٿا وف١٥٠
مِّنْ دُوْنِ النِّسَآءِ ۭ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُوْنَ ﴿٨١﴾ وَمَا كَانَ جَوَابَ
عورتن کي ڇڏي ڪري بلڪ توهان ماٺهو حد کان لنگهي ويا وف١٥١ ۽ ان جي قوم جو ڪو جواب نه هو

منزل ٢

حجر جي زمين ۾ رهندا هئا . وف١٣٧ منهنجي نبوت جي سچائي تي . وف١٣٨ جنهن جو بيان هيٺ آهي ته . وف١٣٩ جيڪا نه ڪنهن جي پٺيءَ ۾ رهي ، نه ڪنهن جي پيٽ ۾ ، نه ڪنهن نرمان پيدا ٿي ، نه ماديءَ مان ، نه حمل ۾ رهي نه ان جي پيدائش درجي بدرجي ڪمال کي پهتي بلڪ معمول جي خلاف اها جبل جي هڪ پٿر مان هڪدم پيدا ٿي ، ان جي اها پيدائش معجزو آهي . پوءِ اها هڪ ڏينهن پاڻي پيئي ٿي ۽ سمورو ثمود جو قبيلو هڪ ڏينهن . هي به معجزو آهي ته هڪ ڏاچي هڪ قبيلي جيترو پاڻي پيئي وڃي . ان کان سواءِ سندس پاڻي پيئڻ جي ڏينهن ان جو کير ڏڌ و ويندو هو ته اهو ايترو ٿيندو هو جو سموري قبيلي کي پورو ٿي ويندو هو ۽ پاڻي جي قائم مقام ٿي ويندو هو . هي به معجزو آهي سمورا وحشي ۽ جانوران جي واري جي ڏينهن پاڻي پيئڻ کان پري رهندا هئا . هي به معجزو . ايترا معجزا حضرت صالح عليه السلام جي نبوت جي سچائي لاءِ زبردست حجتون آهن . وف١٤٠ نه ماريو ، نه هڪليو ، جيڪڏهن ائين ڪيو ته اهو ئي نتيجو نڪرندو . وف١٤١ اي ثمود جي قوم ! وف١٤٢ گرمي جي موسم ۾ آرام ڪرڻ جي لاءِ . وف١٤٣ سردي جي موسم جي لاءِ . وف١٤٤ اُن جو شڪر بجا آڻيو . وف١٤٥ ان جي دين کي قبول ڪريون ٿا ۽ ان جي رسالت کي مڃون ٿا . وف١٤٦ ثمود جي قوم . وف١٤٧ اهو عذاب . وف١٤٨ جڏهن انهن سرڪشي ڪئي . نقل ٿيل آهي ته انهن ماڻهن اربع جي ڏينهن ڏاچي جون کچيون ڪپيون هيون ته حضرت صالح عليه السلام فرمايو توهان هن کان پوءِ ٽي ڏينهن زنده رهندؤ . پهرئين ڏينهن توهان سڀني جا منهن ڦڪا ٿي ويندا ، ٻئي ڏينهن ڳاڙها ، ٽئين ڏينهن ڪارا ۽ چوٿين ڏينهن عذاب ايندو . اهڙيءَ طرح ائين ئي ٿيو ۽ آچر جي ڏينهن ٻيپهريءَ جي ويجهو آسمان کان هڪ هولناڪ آواز آيو ، جنهن سان انهن ماڻهن جون دليون ڦاٽي پيون ۽ سمورا هلاڪ ٿي ويا . وف١٤٩ جيڪو حضرت ابراهيم عليه السلام جو ڀائٽيو آهي . ڪيس سدوم وارن جي طرف موڪليو ويو ، جڏهن سندس چاچي حضرت ابراهيم عليه السلام شام جي طرف هجرت ڪئي ته پوءِ حضرت ابراهيم عليه السلام فلسطين جي ملڪ ۾ نزول فرمايو ۽ حضرت لوط عليه السلام اردن ۾ آيو . الله تعالى ڪيس سدوم وارن جي طرف مبعوث ڪيو ، پاڻ انهن ماڻهن کي سچي دين جي دعوت ڏيندو هو ۽ بُري فعل کان روڪيندو هو ، جيئن ته آيت شريف ۾ ذڪر اچي ٿو . وف١٥٠ يعني انهن سان بدفعلي ڪريو ٿا . وف١٥١ جو حلال کي ڇڏي حرام ۾ مبتلا ٿيو ۽ اهڙي خبيث فعل جو ارتڪاب ڪيو . انسان کي نسل جي بقا ۽ دنيا جي آبادي جي لاءِ شهوت ڏني وئي آهي ۽ عورتون شهوت جي جاءِ ۽ نسل جي جاءِ بڻايون ويون آهن ته انهن مان معروف طريقي سان شريعت جي اجازت جي موافق اولاد حاصل ڪئي وڃي . جڏهن مردن ، عورتن کي ڇڏي سندن ڪم مردن مان ورتو گهريو ته پوءِ حد کان لنگهي ويا ۽ انهن ان وقت جي صحيح مقصد کي ختم ڪري ڇڏيو ، ڇو ته مرد کي نه حمل ٿئي ٿو ۽ نه ٻار ڄڻي ٿو ته پوءِ ان سان مشغول ٿيڻ شيطانيت کان سواءِ ٻيو ڇا آهي ؟ سيرت ۽ تاريخ دان عالمن جو بيان آهي ته قوم لوط جا ڳوٺ سرسبز ۽ سهڻا هئا ۽ انيءَ اناج ۽ ميوا گهڻائي سان پيدا ٿيندا هئا . نه مين جو ٻيو ٽڪرو اُن جهڙو نه هو . ان ڪري جا ڏهون ڪاڏهون ان جا ماڻهو اتي ايندا هئا ۽ انهن کي پريشان ڪندا هئا . اهڙي وقت ۾ ابليس لعنتي هڪ پوڙهي جي صورت ۾ ظاهر ٿيو ۽ انهن کي چوڻ لڳو ته جيڪڏهن توهان مهمانن جي انهيءَ گهڻائي کان ڇوٽڪارو گهرو ٿا ته پوءِ جڏهن اهي ماڻهو اچن ته انهن سان بدفعلي ڪريو . اهڙيءَ طرح اهو بڇڙو فعل انهن شيطان لعين کان سکيو ۽ انهن ۾ رائج ٿيو .

قَوْمِهٖٓ اِلَّآ اَنْ قَالُوْٓا اَخْرِجُوْهُمْ مِّنْ قَرْيَتِكُمْ ۚ اِنَّهُمْ اُنَاسٌ
مگر هيءُ چوڻ تہ انهن وا١٥٢ کي پنهنجي ڳوٺ مان ڪڍي ڇڏيو هي ماڻهو تہ پاڪيزگي چاهن
يَّتَطَهَّرُوْنَ ﴿٨٢﴾ فَاَنْجَيْنٰهُ وَاَهْلَهٗٓ اِلَّا امْرَاَتَهٗ ۖ كَانَتْ مِنَ الْغٰبِرِيْنَ ﴿٨٣﴾
ٿا. و١٥٣ پوءِ اسان ان کي و١٥٤ ان جي گهر وارن کي نجات ڏني مگر ان جي زال ٻيئي رهجي ويندڙن ۾ ٿي. و١٥٥
وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَّطَرًا ۭ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِيْنَ ﴿٨٤﴾ ع
۽ اسان انهن تي هڪ برسات وسائي و١٥٦ پوءِ ڏسو ڪهڙي پڇاڙي ٿي مُجرمن جي. و١٥٧
وَاِلٰي مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًا ۭ قَالَ يٰقَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ
۽ مدين جي طرف انهن جي برادريءَ مان شعيب کي موڪليوسين و١٥٨ چيائين اي منهنجي قوم الله جي عبادت ڪريو ان کان سواءِ
مِّنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗ ۭ قَدْ جَاۗءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ فَاَوْفُوا الْكَيْلَ
توهان جو ڪو معبود نہ آهي بيشڪ توهان وٽ توهان جي رب جي طرفان روشن دليل آيو و١٥٩ پوءِ ماپ ۽
وَالْمِيْزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَاۗءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوْا فِي
تور پوريءَ طرح ڪريو ۽ ماڻهن کي سندن شيون گهٽ ڪري نہ ڏيو و١٦٠ ۽ زمين ۾ سڌاري اچڻ بعد فساد نہ
الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا ۭ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ﴿٨٥﴾ ج
ڦهلايو اهو توهان جي واسطي ڏاڍو ڀلو آهي جيڪڏهن ايمان آڻيو ۽
وَلَا تَقْعُدُوْا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوْعِدُوْنَ وَتَصُدُّوْنَ عَنْ سَبِيْلِ
هر رستي تي ايئن نہ ويهو جو وات ويندڙن کي ڊيڄاريو ۽ الله جي وات کان انهن
اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِهٖ وَتَبْغُوْنَهَا عِوَجًا ۚ وَاذْكُرُوْٓا اِذْ كُنْتُمْ قَلِيْلًا
کي روڪيو و١٦١ جن ان تي ايمان آندو ۽ ان ۾ ڏنگائي تلاش ڪريو ۽ ياد ڪريو جڏهن توهان ٿورا هيؤ
فَكَثَّرَكُمْ ۠ وَانْظُرُوْا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِيْنَ ﴿٨٦﴾ وَاِنْ كَانَ
انهيءَ توهان کي گهڻو ڪيو و١٦٢ ۽ ڏسو و١٦٣ فسادين جو انجام ڪهڙو ٿيو ؟ ۽ جيڪڏهن توهان
طَاۗىِٕفَةٌ مِّنْكُمْ اٰمَنُوْا بِالَّذِيْٓ اُرْسِلْتُ بِهٖ وَطَاۗىِٕفَةٌ لَّمْ يُؤْمِنُوْا
مان هڪ جماعت ان تي ايمان آندو جنهن سان مون کي موڪليو ويو ۽ هڪڙي ٽوليءَ نہ مڃيو و١٦٤ پوءِ صبر
فَاصْبِرُوْا حَتّٰي يَحْكُمَ اللّٰهُ بَيْنَنَا ۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحٰكِمِيْنَ ﴿٨٧﴾
ڪريو تان جو الله اسان ۾ فيصلو ڪري و١٦٥ ۽ الله جو فيصلو سڀني کان بهتر آهي. و١٦٦

و١٥٢ يعني حضرت لوط عليه السلام ۽ سندس تابعدارن کي.
و١٥٣ ۽ پاڪائي ئي سُٺي هوندي آهي، اها ئي تعريف جي قابل آهي پران قوم جو شوق ايترو خراب ٿي ويو هو جو انهن ان مدح جي صفت کي عيب قرار ڏنو. و١٥٤ يعني حضرت لوط عليه السلام کي.
و١٥٥ اها ڪافره هئي ۽ ان قوم سان محبت رکندي هئي.
١٠ ع ١٢ ١٧ و١٥٦ عجيب قسم جي، جنهن ۾ اهڙا پٿر وسايا جيڪي گندرف ۽ باهه مان مرکب هئا. هڪ قول هيءُ آهي تہ ڳوٺ جا رهاڪو جيڪي اتي مقيم هئا؛ اهي زمين ۾ دٻايا ويا ۽ جيڪي سفر ۾ هئا، سي ان برسات سان هلاڪ ڪيا ويا.
و١٥٧ مجاهد چيو تہ حضرت جبرئيل عليه السلام نازل ٿيو ۽ اُن پنهنجو بازو لوط جي قوم جي ڳوٺن هيٺان وجهي ان ٽڪري کي اکيڙيو ۽ آسمان جي ويجهو پهچي ان کي اونڌو ڪري ڪيرائي ڇڏيو، ان کان پوءِ پٿرن جي برسات وسائي وئي
و١٥٨ حضرت شعيب عليه السلام.
و١٥٩ جنهن سان منهنجي نبوت ۽ رسالت يقيني طور تي ثابت ٿي ٿئي. هن دليل مان معجزو مراد آهي.
و١٦٠ انهن جا حق ديانتداري سان پورا ادا ڪريو.
و١٦١ ۽ دين جي تابعداري ڪرڻ ۾ ماڻهن جي لاءِ مانع ٿيو.
و١٦٢ توهان جو تعداد وڌيڪ ڪري ڇڏيو تہ پوءِ ان جي نعمت جو شڪر ڪريو ۽ ايمان آڻيو.
و١٦٣ عبرت جي نگاهہ سان اڳين اُمتن جو احوال ۽ گذريل زمانن ۾ سرڪشي ڪرڻ وارن جو انجام ۽ نتيجو ڏسو ۽ سوچيو.
و١٦٤ يعني جيڪڏهن توهان منهنجي رسالت ۾ اختلاف ڪري ٻہ فرقا ٿي ويؤ، هڪ فرقي مڃيو ۽ ٻئي انڪار ڪيو.
و١٦٥ جو تصديق ڪرڻ وارن مومنن کي عزت ڏيئي انهن جي مدد فرمائي ۽ تڪذيب ڪرڻ وارن منڪرن کي هلاڪ ڪري ۽ انهن کي عذاب ڏئي.
و١٦٦ ڇو تہ اهو حقيقي حاڪم آهي.